

Ustavna i politička analiza Crna Gora Daliborka Uljarević

1. Opšte političko okruženje povezano sa ustavnim reformama i procesima

Crna Gora je posljednja republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) koja je postala nezavisna nakon referenduma održanog 21. maja 2006¹ godine. Zvanično proglašenje referendumskog rezultata dogodilo se 3. juna 2006. godine putem usvajanja Skupštinske Deklaracije o nezavisnosti.

To je po površini najmanja država na zapadnom Balkanu, veličine 13.812 km² i sa 620.145² stanovnika što utiče i na njenu poziciju u okviru šireg regionalnog geostrateškog i političkog konteksta. Karakteriše je parlamentarna demokratija kao oblik vladavine i smatra se djelimično slobodnom prema izvještaju Freedom House-a³, dok je Indeks demokratije Obaveštajnog odjeljenja Economist-a rangira na 58 mjesto od 167 država⁴.

Multietnički sastav društva je oduvijek smatran za jednu od njegovih glavnih vrijednosti, iako je, istovremeno, često otvarao linije podjele unutar zemlje. Većinu čine Crnogorci (43.16%), slijede Srbi (31.99%), zatim Bošnjaci (7.77%), Albanci (5.03%), Muslimani (3.97%) i Hrvati (1.10%). Većinsko stanovništvo je pravoslavne vjeroispovijesti (74.24%), a postoji i značajan procenat muslimana (17.74%). Slijede oni koji su se izjasnili kao katolici (3.54%), drugi (0.46%) i ateisti ili oni koji se nijesu izjasnili u pogledu vjeroispovijesti (3.12%)⁵.

DBP po glavi stanovnika je 2635.6 eura, a stopa nezapošljenosti je 26.6%. Prosječna plata je 252.1 eura, ali 12.2% građana živi sa manje od 116 eura mjesečno, dok 4.7% živi u ekstremnom siromaštvu. Stopa inflacije cijena na malo bila je 2.3% na kraju 2006. godine. Javni dug je 644.9 miliona eura, ili 37% DBP-a⁶, dok domaći dug iznosi 167.6 miliona eura (26%), a spoljni 477.3 miliona EUR (74%). Stopa pismenosti odraslih je 97.5%.

Cijeli proces sticanja nezavisnosti, a zatim priznavanja, u poređenju sa ostalim državama u regionu sa sličnom prošlošću⁷, prošao je mirno. Međunarodna zajednica, a naročito

¹ Nakon raspada SFRJ, bila je dio Savezne Republike Jugoslavije, a zatim Državne zajednice Srbije i Crne Gore

² Od ovog broja 314, 920 je žena, a 305, 225 muškaraca

³ Izvještaj "Freedom in the World 2007" Freedom House-a. Prema FH, djelimično slobodna zemlja je ona u kojoj se politička prava i građanske slobode djelimično poštuju. Uobičajene boljke ovih država su korupcija, slaba vladavina prava, etnički i vjerski sukobi, i često u njima jedna politička partija dominira uprkos fasadi ograničenog pluralizma.

⁴ Izvještaj "The World in 2007: The Economist Intelligence Unit's index of democracy". Država ima rezultat 6. 57 poena (od 10), i rangirana je kao "manjkava demokratija" zajedno sa 53 druge države sa 1.14 poena manje od država klasifikovanih kao "potpune demokratije" i 0.66 poena više od država definisanih kao "hibridni režimi". U regionu, Hrvatska (51. mjesto) i Srbija (55. mjesto) su ispred Crne Gore, dok Albanija i Bosna i Hercegovina zaostaju pozicionirane na 83. i 87. mjestu.

⁵ Podaci preuzeti od Monstata (Zavod za statistiku Crne Gore), zasnovani na posljednjem popisu iz 2003. godine

⁶ Situacija od 30. septembra 2006. godine, podaci Instituta za strateške studije i prognoze (ISSP)

⁷ Ostale republike bivše SFRJ

Evropska unija (EU), pomogla je dijalog između suprotstavljenih strana i umnogome doprinijela ovakvom ishodu⁸.

Ključni izazov sa kojim se Crna Gora danas suočava je **izgradnja države i institucija**. Iako nije iskusila ozbiljne sukobe na svojoj teritoriji u skorašnje vrijeme⁹, za razliku od većine bivših republika SFRJ, Crna Gora se nalazi u složenom okruženju koje zahtijeva mnogo rada i posvećenosti svih donosilaca odluka i društvenih sektora demokratskim procesima.

Pored ovog, **ispunjavanje standarda i kriterijuma** postavljenih od strane raznih strana u međunarodnoj zajednici, kao što je EU i Savjet Evrope (SE), će predstavljati izazov za zemlju koja još nije izašla iz tranzicione faze i koju karakteriše nedostatak pravila u mnogim oblastima.

U isto vrijeme, postoji goruća potreba unutar zemlje za uspostavljanjem **unutrašnjeg povjerenja, kao i novog sistema vrijednosti i razvoja političke kulture (unutrašnji konsenzus)** koji bi doveo do stabilizacije i djelotvorne primjene retorički široko prihvaćenih evropskih standarda i vrijednosti.

Ovi izazovi su dio istog procesa, snažno utiču jedan na drugi i zato se moraju razumjeti u okviru te interakcije.

Regionalno gledajući, Crna Gora ima dobro uspostavljene odnose sa svojim susjedima i razvijen dijalog o rješavanju svih tekućih pitanja. Ovo se posebno odnosi na Srbiju, koja je ostala pravni nasljednik Državne zajednice¹⁰ i koja je priznala Crnu Goru kao nezavisnu državu, iako malo kasnije u odnosu na druge susjede i države bivše SFRJ¹¹.

Govoreći o položaju na međunarodnoj sceni, Crna Gora stalno napreduje. Postala je članica Ujedinjenih nacija, OEBS-a, MMF-a, SE i brojnih drugih regionalnih i međunarodnih organizacija. Pristupanje EU je proglašeno krajnjim ciljem od strane Vlade RCG i za to postoji ogromna podrška javnosti¹². U isto vrijeme, ovo predstavlja zajedničku osnovu svim akterima u društvu bez obzira na njihove brojne druge razlike. Započevši pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) u oktobru 2005. godine u okviru Državne zajednice, Crna Gora je nastavila proces nakon prekida i perioda priznavanja od strane EU. Crna Gora je uspješno parafirala SSP 15. marta 2007. godine, a potpisivanje se očekuje tokom jeseni 2007. godine.

Crna Gora je razvila zakonski okvir, ali on se mora uskladiti sa evropskim standardima i to je proces koji traje. Međutim, mora se napraviti jasna razlika između pisanja i usvajanja novog zakonodavstva, što se uglavnom čini u razumnom roku i u većini slučajeva prilično kvalitetno, i njegove primjene za koju često nedostaju resursi ili politička volja, što rezultira neprimjenjivanjem istih ili njihovom ograničenom

⁸ Amb. Miroslav Lajčak je bio lični izaslanik Visokog predstavnika za zajedničku spoljnu i bezbjednosnu politiku EU, Javiera Solane, za crnogorski referendumski proces u 2006. godini. EU je, takođe, ustanovila pravilo od 55% kao kvalifikovanu većinu za važeću odluku.

⁹ Ali, Crna Gora nije bila potpuno izvan ratnih događaja početkom 90-ih i tokom NATO intervencije 1999. godine

¹⁰ Kao što je propisano Ustavnom poveljom, član 60

¹¹ Srpski parlament je 5. juna 2006. godine potvrdio kontinuitet Srbije kao pravnog nasljednika Državne zajednice i 15. juna 2006. godine. Vlada Srbije je zvanično priznala Crnu Goru. Prije toga, sve ostale bivše republike SFRJ, trenutno nezavisne države, su priznale Crnu Goru.

¹² Prema posljednjim istraživanjima javnog mnjenja od juna 2007. godine, 78, 3% građana Crne Gore podržava pristupanje EU. Izvor: www.cedem.cg.yu

primjenom. Administrativni kapaciteti su prepoznati kao slabi da obave zadatke koji su pred njima, a postoji nedostatak povjerenja u institucije i njihovu efikasnost. Takođe, ovo se odnosi i na sudstvo koje je još uvijek podložno političkom uticaju. Korupcija ostaje jedan od najvećih problema.

Crna Gora je potpisala sve međunarodne sporazume i konvencije koje je prethodno potpisala i ratifikovala Državna zajednica. Zakon o pravima i slobodama manjina je usvojen, ali jedna od njegovih ključnih odredbi je kasnije poništena od strane Ustavnog suda¹³. Zakon o rodnoj ravnopravnosti je usvojen nakon dugogodišnjeg procesa 24. jula 2007. godine, dok zakoni o antidiskriminaciji i zaštiti ličnih podataka još uvijek nisu usvojeni iako je postojalo više nacrti i inicijativa do sada od strane različitih aktera.

Unutrašnji mehanizmi za promociju rodne ravnopravnosti postoje na dva nivoa: zakonodavni (skupštinski Odbor za rodnu ravnopravnost) i izvršni (Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade RCG), sa jasnim mandatima, ali sa različitim nivoima svijesti i aktivizma, pri čemu Kancelarija ima zaslužen mnogo bolji imidž u poređenju sa prilično negativnim ocjenama rada Odbora.

2. Priroda i status ustavnog procesa na nacionalnom nivou

Nakon disolucije bivše SFRJ, Crna Gora je usvojila svoj Ustav 12. oktobra 1992. godine koji je definisao kao članicu novoformirane Savezne Republike Jugoslavije (SRJ).

Prije nekoliko godina široko je prihvaćen stav da ovaj Ustav u mnogim aspektima treba izmijeniti ili da treba napraviti nacrt novog u skladu sa međunarodnim standardima koje trenutno važeći ne ispunjava u potpunosti. Međutim, nije bilo ozbiljnih inicijativa da se započne ovaj proces, prije svega zbog činjenice da je referendum najavljivan više puta ranije, te da su se političke partije, kako se čini, složile da ne otvaraju ovo pitanje prije nego što se konačno riješi pitanje državnog statusa¹⁴.

Debata o novom ustavu nije otvorena odmah nakon referenduma održanog 21. maja 2006. godine čiji je rezultat bilo proglašenje nezavisnosti Crne Gore. Zbog činjenice da su parlamentarni izbori, kao i izbori u 14 opština¹⁵ održani samo nekoliko mjeseci kasnije, političke elite su se više usredsredile na izbornu kampanju. Procjenjujući da će retorika upotrijebljena za referendum biti prihvatljiva i za predstojeće izbore, jedva da su govorili o Ustavu uopšte, sa rijetkim izuzecima¹⁶. No, kada su izbori bili završeni 10. septembra 2006. godine i nova Ustavotvorna Skupština konstituisana 2. oktobra, prve najave Nacrta novog ustava pojavile su se u javnosti.

Skupština ima 81 poslanika/cu, od kojih je 9 žena. Od 11 skupštinskih odbora, samo 1 predsjeda poslanica (Odbor za rodnu ravnopravnost).

¹³ Odredba koja je definisala pozitivnu diskriminaciju prema manjinama tokom izborne procedure. Napomena: pod pojmom "manjine" ovaj Zakon podrazumjeva samo nacionalne manjine.

¹⁴ Nepisani sporazum može biti argumentovan i npr. usvajanjem Zakona o zaštitniku ljudskih prava za koji nije postojala osnova u Ustavu, ali nasuprot nekim sličnim primjerima nijedna politička partija nije podnijela zahtjev Ustavnom sudu da preispita ustavnost ovog akta.

¹⁵ Od 21 opštine koliko ih ima u Crnoj Gori.

¹⁶ Pokret za promjene (PzP) unio je pisanje novog Ustava u svoj program i ovo je naglašavano u izbornoj kampanji. Izvor: www.promjene.org

Međutim, skupštinski Savjet za ustavna pitanja¹⁷ je očigledno započeo rad ranije i krajem oktobra 2006. godine, i javnost je upoznata sa nekim djelovima takozvane “ekspertske verzije” novog crnogorskog Ustava, datiranog 8. septembra 2006.godine¹⁸. Ovaj materijal je iskorišten kao polazna osnova za različite debate, a predsjednik Savjeta je često javno predstavljao i branio njegov sadržaj¹⁹. Međutim, opozicione stranke su većinom bile protiv ove verzije argumentujući svoje protivljenje time da je u pitanju nacrt samo jedne političke opcije. Takođe su iznijeli zamjerke na račun njegovog sadržaja.

Faza skiciranja “ekspertske verzije” nije bila inkluzivna, ona je ostala privilegija članova/ica Savjeta imenovanih od strane vladajuće koalicije, niti reprezentativna, zato što je isključivala civilno društvo i mnoge politički zainteresovane strane i zbog toga je pretrpjela teške kritike od strane opozicije. Takođe, proces nije bio ni participativan ni kredibilan i pobudio je mnoštvo kritika u pogledu sadržaja.

Ipak, ekspertska verzija ima određenu vrijednost u nekoliko aspekata. Poslužila je kao osnova za seriju okruglih stolova, seminara i diskusija koji su proizveli kvalitetne preporuke za različita poglavlja Ustava i otvorila mogućnost široke participacije ne samo političkih partija, već i civilnog sektora. Što je još važnije, ovo je predstavljalo formalni početak rada na Nacrtu ustava, nakon početne skupštinske inicijative. Osim ovog, oni koji su radili na Nacrtu su koristili u svom radu važeći Ustav, kao i materijale i nacрте koje su napravile pojedine partije.

Skupština je nastavila rad na Nacrtu ustava nakon sporazuma svih političkih aktera i 16. januara 2007.godine, skupštinski Ustavni odbor²⁰ je započeo rad na novoj verziji. Da bi se rad na Nacrtu učinio efikasnijim, unutar Odbora formirana su tri sljedeća Pododborna: za ljudska prava i slobode, za ekonomsko uređenje i javne finansije, i za uređenje vlasti, ustavnost i zakonitost. Odbor je završio rad 9. marta kada je objavljena verzija koja je uključivala veliki broj alternativa za pojedine članove. Ove alternative predstavljale su glavne linije podjela među političkim oponentima. Ova verzija je poslata Skupštini na diskusiju koja je otpočela 26. marta i glasanje o konačnoj verziji, koja je kasnije otvorena za javnu raspravu 3. aprila. Prvobitni rok za završetak javne rasprave bio je kraj aprila, ali je produžen do 28. maja.

Ova faza rada na Ustavu je bila transparentnija od prethodno opisane, reprezentativna i participativna do određene granice. Samo je postojalo pitanje da li će biti kredibilna kako u pogledu podrške javnosti, tako i političkog dogovora nakon javne rasprave. Nažalost, ova obećavajuća tendencija nije praćena do kraja. Preko 500 pisanih komentara je

¹⁷ Ovo se odnosi na Savjet prethodnog saziva Skupštine i eksperte koji su članovi ovog tijela, naime: Dr Mijat Šuković, Dr Slavko Lukić, Dr Milorad Ivočić, Dr Srdan Darmanović, Dr Gordana Jeknić-Paović, Dr Sefer Mededović i Ljubomir Spasojević.

¹⁸ Materijal je objelodanjen 14. oktobra 2006. na web sajtu Skupštine RCG sa naslovom „Preliminarni dokument za razmatranje u stručnim i naučnim krugovima“. Izvor: www.skupstina.cg.yu

¹⁹ Dr Mijat Šuković

²⁰ Ovo je ad hoc tijelo i treba praviti razliku između njega i skupštinskog Odbora za ustavna pitanja i zakonodavstvo, koji je redovno radno tijelo. Prvi čine sljedeći članovi: Ranko Krivokapić (Predsjednik Skupštine i predsjednik Odbora), Miodrag Vuković, Mevludin Nuhodžić, Ivan Kalezić, Dragan Kujović i Ljuid Škrelja (DPS), Srdan Brajović i Maja Kostić Mandić (PzP), Velizar Kaluderović (SNP), Andrija Mandić i Zoran Žićić (Srpska lista), Vaselj Siništaj (AA), Kemal Purišić (BS), Rifat Rastoder i Borislav Banović (SDP). Drugi ima 12 članova i predsjednika: Miodrag Iličković (Predsjednik), Miodrag Vuković, Mevludin Nuhodžić, Luid Škrelja, Ivica Kalezić, Husnija Šabović, Zarija Franović, Dr Maja Kostić Mandić, Srdan Brajović, Vuksan Simonović, Dragan Šoć, Zoran Žićić, Dobrilo Dedeić.

dostavljeno nakon javne rasprave i, na žalost, većina od njih nije ni pročitana (bez obzira na njihov kvalitet²¹) zato što nije postojala podrška političkih partija. Kao posljedica ovog, cijeli proces je na kraju ostao netransparentan, neinkluzivan i nereprezentativan, a imajući u vidu činjenicu da opozicija nije podržala posljednju verziju, njegova kredibilnost je također upitna, kao i mogućnost da dobije 2/3 podršku neophodnu za usvajanje²².

Tokom čitavog ovog procesa, civilno društvo je organizovalo veliki broj događaja na kojima se raspravljalo o različitim aspektima Ustava. Pored toga, najuticajniji dnevni list *Vijesti* pružio je značajan prostor stavovima različitih ljudi o novom Ustavu. Ostali nacionalni i lokalni mediji posvetili su dosta vremena informisanju javnosti o razvoju događaja vezanim za Nacrt ustava i predstavljanju različitih pogleda na njegov sadržaj. Ovo se naročito odnosi na period javne diskusije koji su u elektronskim medijima pratili brojni programi²³. Nažalost, samo ograničen broj ljudi je mogao da dođe do najnovije verzije Nacrta ustava prije nego što je skupštinska debata zvanično započela. Čak i u trenutku, kada su poslanici već nedjelju dana raspravljali o njemu, nije bio dostupan široj javnosti preko Interneta ili nekog drugog medija u integralnoj verziji. Takođe, nadležni organi nijesu organizovali samu raspravu, a država nije ništa uložila u proces, već je prepustila drugim subjektima zainteresovanim za određene aspekte Ustava ili njegov čitav sadržaj da vode ovaj proces. Konačna verzija Nacrta ustava usvojenog od strane vladajuće koalicije o kojoj treba da Skupština odlučuje je ostala nedostupna javnosti tokom dužeg vremenskog perioda.

Ženske grupe su počele da budu aktivne u procesu izrade Ustava nakon pojave ekspertske verzije. Vladina Kancelarija za ravnopravnost polova je ovo osnažila kada je, uz podršku UNIFEM-a, organizovala jedan od prvih događaja na kojem se raspravljalo o ovoj verziji (2. i 3. novembra 2006.godine²⁴) Ova konferencija je proizvela vrijedne zaključke koji su bili korisna osnova za dalje formulisanje zahtjeva u pogledu rodne ravnopravnosti u novom crnogorskom Ustavu, ali i neka neispunjena obećanja.²⁵ Zahtjev da pitanja koja se tiču rodne ravnopravnosti budu vidljiva u Ustavu predstavljao je jednu od ključnih poruka kampanje ženskih grupa "16 dana protiv nasilja" i brojnih pratećih aktivnosti.

U vezi sa ovim pitanjima i akcijama, važno je naglasiti da je Kancelarija za ravnopravnost polova bila izuzetno proaktivna, dok se taj nivo dinamike nije mogao primijetiti u skupštinskom Odboru za rodnu ravnopravnost čija je predsjednica²⁶ čak ušla u otvoreni sukob sa predstavnicama ženskih grupa. Ovo je za žaljenje, imajući u vidu važnost samog pitanja i mandat Odbora da zastupa pozitivne promjene. Ipak, ženske

²¹ Izjave članova Ustavnog odbora, dnevni listovi „Vijesti“ i „Dan“.

²² Opozicioni poslanici su napustili Ustavni odbor 30. jula 2007.godine, kada je vladajuća koalicija odbila da se održi sjednica otvorena za javnost (iako se prethodno složila da se to učini). Završilo se sa tekstom usvojenim samo od strane vladajuće koalicije i brisanjem alternativa koje je predložila opozicija.

²³ Javni servis RTCG je čak organizovao redovne programe u formi debata na određene teme

²⁴ Prvi okrugli sto o ekspertske verziji Ustava je organizovao Centar za razvoj NVO uz podršku FOSI ROM-a i fokusirao se na odredbe koje se tiču ljudskih prava.

²⁵ Miodrag Vuković, šef poslaničkog kluba Demokratske partije socijalista (DPS): "Slobodan sam da kažem da će se ravnopravnost muškarca i žene novim Ustavom Crne Gore definisana od prvog do zadnjeg člana, ili će iz istih nesumnjivo proizilaziti.", str. 133, „Ustav i rodna ravnopravnost“, ur. Nada Drobnjak

²⁶ Ovo se odnosi na Ljubicu Bebu Džaković, poslanicu vladajuće DPS. Ženske grupe su često tražile njenu smjenu, a posljednja inicijativa je uključivala skupljanje potpisa građana i građanki koji bi se podnijeli Skupštini kako bi poduprle svoj zahtjev. One su je kritikovale zbog nedostatka senzibiliteta u vezi sa pitanjima rodne ravnopravnosti i njenih javno iznošenih krajnje kontroverznih stavova.

grupe su kroz neformalnu mrežu napravile set prijedloga i dostavile ih javnosti i nadležnim skupštinskim tijelima.

Treba podvući da je uopšte uzev ustavni proces bio obilježen pitanjima vezanim za nacionalni identitet, uključujući ime zvaničnog jezika, ulogu crkve, izgled državnih simbola (grb, zastava i državna himna). Ova pitanja su uveliko dominirala izbornim programom glavnih političkih aktera, i sljedstveno tome politički akteri su se obraćali svojim biračima poštujući svoja izborna obećanja, zbog čega su ova pitanja igrala važnu ulogu u ustavnom procesu, umjesto konstruktivnih rasprava o sadržaju samog Ustava. Ovo je bilo za žaljenje, pogotovo ako se zna da ova pitanja nijesu zaista važna za blagostanje zemlje. Bilo je partija koje su pokušavale da postignu kompromis, ali je to obično odmah odbacivano od strana koje su nastupale sa najradikalnijih pozicija²⁷.

Cijelokupni ustavni proces je pažljivo praćen od strane međunarodnih organizacija i neke od njih su iznijele preciznu listu zahtjeva. Ovo se pogotovo odnosi na SE, koji je promijenio prvobitni stav da Crna Gora mora da usvoji novi Ustav da bi postala njena članica²⁸. Umjesto toga, SE je naveo 7 sljedećih principa: definicija Crne Gore kao građanske države, izbjegavanje političkog miješanja u izbor sudija i tužilaca, garancija da tužioci neće predstavljati državu u građanskim parnicama, zaštita ljudskih prava najmanje na nivou istom kao u tzv. Maloj povelji Državne zajednice (retroaktivno takođe), garancija da neće biti odredbe o smrtnoj kazni, regulisanje statusa vojnih i bezbjednosnih snaga, kao i obavještajne službe uključujući parlamentarnu kontrolu nad njima, te odredba da vrhovni komandant treba da bude civilno lice. SE je predložio rješenje da se procedura pristupanja Crne Gore nastavi ukoliko Skupština usvoji ove principe kao obavezujuće, bez obzira što novi Ustav još nije stupio na snagu. Takođe, Venecijanska komisija je donijela mišljenje o Nacrtu ustava²⁹.

Ovi zahtjevi SE su integrisani u Deklaraciju o minimumu principa koje treba ugraditi u Ustav Crne Gore koju su 8. februara 2007. godine potpisali svi poslanički klubovi, osim Srpske liste i kluba Bošnjačke stranke.³⁰

Reklo bi se da EU trenutno podržava stav SE - ograničavajući svoje učešće. Međutim, Evropsko partnerstvo za Crnu Goru³¹ za 2006. godinu jasno kaže da među ključnim kratkoročnim prioritetima Crna Gora mora: "...usvojiti novi Ustav zasnovan na širokom konsenzusu, u skladu sa evropskim standardima, posebno u oblastima zaštite ljudskih i manjinskih prava, organizacije sudstva, revizije, odbrambenih i bezbjednosnih struktura."

U principu, međunarodna zajednica igra pozitivnu, potpomažuću ulogu dok se zalaže za određene osnovne principe i smjernice, ali ne vodi proces ili vrši pritisak da se on završi brže nego što to trenutna unutrašnja politička dinamika dozvoljava.

²⁷ Pod dvije strane ovdje se misli na većinsku koaliciju i onu opoziciju koja se često predstavlja kao predstavnik srpskih interesa i prema tome najveći broj sukoba ima korijen u nacionalnom identitetu. PzP je pokušao da dođe do kompromisnih rješenja koji nijesu prihvaćeni od strane bilo koje od ovih strana u ovoj fazi.

²⁸ Ovo je prvobitno predložio Specijalni izvjestilac Parlamentarne skupštine SE za Crnu Goru, Jean Charles Gardeto kao preduslov pristupanja Crne Gore Savjetu Evrope.

²⁹ Pogledati [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)017-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)017-e.asp)

³⁰ Glavna zamjerka ovih partija odnosila se na koncept "građanske države" zato što bi oni radije podržali da se konstitutivni narodi nabroje u ovom aktu

³¹ Odluka Savjeta od 22. januara 2007. o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Crnom Gorom

U vezi sa pitanjima rodne ravnopravnosti, izgleda da je javna rasprava koju su inicirale ženske NVO i koja je osnažena kroz nekoliko konferencija i seminara uticala na proces. Naravno, činjenica da je samo jedna poslanica uključena u rad skupštinskog Ustavnog odbora je imala svoj efekat, i u osnovi većina pitanja koja su povezana sa rodnom ravnopравnošću i uključena u Ustav su amandmani koje je predložila partija koju predstavlja ova poslanica³². Tokom skupštinske rasprave, druga poslanica se uključila u pokušaj da se glavni pravac rasprave usmjeri na pitanja rodne ravnopravnosti³³ i kasnije je zauzet zajednički stav svih poslanica u vezi sa slobodom rađanja.³⁴

Treba napomenuti da je crkva prvi put reagovala u procesu pisanja Ustava nakon stava izraženog u Skupštini da "...bi sloboda rađanja trebala biti određena Ustavom" sa izjavom Mitropolita Amfilohija Radovića koji je ovo osudio. On je izjavio da je to jednako stavu da "...sloboda ubijanja treba da bude određena Ustavom³⁵" i nadalje snažno kritikovao mogućnost da sloboda abortusa bude ozakonjena kroz Ustav. Slične stavove su u javnosti iznijeli i predstavnici drugih crkava i vjerskih zajednica.

3. Perspektiva rodne ravnopravnosti u ustavnom procesu

Glavni akteri procesa su poslanici/e i članovi/ce skupštinskog Ustavnog odbora, pa je prema tome njihov rad definisan isključivo interesima i stavovima partija koje predstavljaju. Nijedna osoba koja radi na Nacrtu nije ekspert/kinja u oblasti rodne ravnopravnosti, ali su učestvovali/e u javnim i internim seminarima ili konferencijama o ovom ili drugim pitanjima bitnim za određene sektore.

Pitanje rodne ravnopravnosti nije predstavljeno kao krucijalno, što je imalo i pozitivne i negativne posljedice: s jedne strane nepostojanje opšte svijesti o potrebi da se ono inkorporira u Ustav, ali sa druge nije bilo previše otpora da se uključe određene odredbe ili alternative. Ovo je za rezultat imalo napredak u odnosu na važeći Ustav. Ipak, ekspertska verzija je nudila bolja rješenja u mnogim aspektima koji se odnose na rodnu ravnopravnost. Prema tome, ne treba propustiti priliku da se Ustav uskladi sa nekim najboljim praksama i konvencijama u ovom pravcu.

4. Analiza Nacrta ustava

Nacrt ustava³⁶ se sastoji od sljedećih kategorija:

- Preambula
- Dio I – Osnovne odredbe
- Dio II – Ljudska prava i slobode
 - 3.1. Zajedničke odredbe
 - 3.2. Lična prava i slobode

³² Dr Maja Kostić Mandić, poslanica PzP-a

³³ Hidajeta Bajramspahić, poslanica Socijaldemokratske partije (SDP)

³⁴ Branka Tanasijević, poslanica DPS-a je održala govor o ovome u ime svih njih

³⁵ Mitropolit Amfilohije Radović, izjava objavljena u dnevniku „Vijesti“ 31. marta 2007.godine

³⁶ Ovo se odnosi na tekst koji je usvojila Skupština i koji je bio predmet javne rasprave

- 3.3. Politička prava i slobode
- 3.4. Ekonomske, socijalne i kulturne slobode i prava
- 3.5. Lokalna samouprava
- 3.6. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda
- Dio III – Ekonomsko uređenje
- Dio IV – Organizacija vlasti
 - 5.1. Skupština Crne Gore
 - 5.2. Predsjednik Crne Gore
 - 5.3. Vlada Crne Gore
 - 5.4. Vojska Crne Gore
 - 5.5. Savjet za odbranu i bezbjednost
 - 5.6. Sud
 - 5.7. Državni tužilac
- Dio V – Ustavnost i zakonitost
- Dio VI – Ustavni sud Crne Gore
- Dio VII – Promjena Ustava
- Dio IX – Prelazne i završne odredbe

U cilju analize, predstavljena struktura Nacrta ustava će biti podijeljena na sljedeće kategorije: preambula; građanska i politička prava; ekonomska, socijalna i kulturna prava; i međunarodne obaveze/kontrolni mehanizmi /običajno pravo.

1) Preambula

Glavna preambula, kako je definisana, uključuje četiri alternative³⁷ i ne daje nijednu rodno specifičnu odrednicu. Postoji jedna opšta odredba koja se odnosi na “...odlučnost građana Crne Gore da žive u državi u kojoj su osnovne vrijednosti sloboda, mir, tolerancija, poštovanje ljudskih prava i sloboda, multikulturalnost, demokratija i vladavina prava”.

Alternativa koju je predložila jedna od opozicionih partija³⁸ koristi frazu “ravnopravnost među ljudima”, dok ekspertska verzija sadrži “nacionalnu ravnopravnost”.

Imajući u vidu činjenicu da je rodna ravnopravnost promovisana kao “...osnovna vrijednost Crne Gore” kroz opsežnu kampanju koju je vodila Kancelarija za ravnopravnost polova i da je ponovo afirmisana kao takva od strane svih političkih aktera makar retorički, čudno je da se ovo nije odrazilo na set vrijednosti od kojih se Preambula sastoji. To bi pojačalo važnost drugih članova ovog Ustava koji se na to odnose. Dalje, to bi za posljedicu imalo jačanje zakonodavnog okvira, i štoviše, pratilo najbolje prakse i standarde, naročito one ustanovljene od strane EU koja ovo uključuje u članove I-2 i I-3 još uvijek neratifikovanog Evropskog ustava. U pogledu ukupnog društvenog i kulturnog konteksta, to bi zasigurno unaprijedilo razvoj crnogorske moderne političke kulture.

Važno je napomenuti da je počevši od Preambule cijeli Nacrt ustava napisan jezikom koji nije rodno senzitan, što bi značilo da dominiraju oblici imenica, zamjenica i glagola u muškom rodu (građanin, glasač, funkcije su date u muškom rodu, itd.), sa postojanjem nekoliko izuzetaka kada se koriste opšte zamjenice ili kada rod nije određen (na primjer:

³⁷ Glavni tekst negdje predstavlja volju svih partija, ponekad samo vladajućih partija, ili je rezultat kompromisa među većinom. Prema tome, često postoje alternative koje su podnijele druge partije.

³⁸ Alternativa Srpske liste

svi, svako, osoba)³⁹. Takođe, suštine alternativnih rješenja Nacrta ustava oslikavaju iste podjele kao na referendumu, i stoga se uglavnom odnose na etnički/nacionalni identitet i načine na koji je to definisano u pojedinim odredbama.

Preporuke:

- Uključiti rodno senzitivni jezik u Ustav
- Posebno navesti rodnu ravnopravnost pored nacionalne ravnopravnosti u Preambuli

Građanska i politička prava

2) Osnovne odredbe

U suštini, osnovne odredbe koje su uključene u Nacrt ustava pružaju solidan demokratski okvir. One definišu državu, suverenost, državnu teritoriju, državne simbole, glavni grad i prijestonicu, ljudska prava i slobode, vladavinu prava, granice sloboda, podjelu vlasti, crnogorsko državljanstvo, jezik i pismo, odvojenost vjerskih zajednica od države, odnose sa drugim državama i međunarodnim organizacijama⁴⁰. Međutim, uzimajući u obzir da neke od gore navedenih kategorija definišu pitanja identiteta⁴¹, postoje mnoge alternative glavnom tekstu i prostor za značajno unaprijeđenje ovih kategorija.

Poznajući opštu političku pozadinu koja je i dalje jako opterećena neodlučnošću polarizovanih političkih elita da se pomjere od svojih pozicija i interesa, opšti okvir bi bio bolji ako bi neka od ovih kontroverznih pitanja bila definisana manje precizno ili ako bi ova pitanja bila rezultat kompromisa i uključivala interese i potrebe drugih djelova društva.

U Dijelu II o Ljudskim pravima i slobodama, Nacrt ustava uključuje odredbe o osnovnim pravima kao što su: neprikosnovenost života (član 23), zabrana kloniranja (član 24), dostojanstvo i nepovredivost ličnosti (član 25), pravo na ličnu slobodu (član 26), pravo na poštovanje ljudskog dostojanstva (član 28), pravo na pravično suđenje (član 29), zabrana mučenja i degradirajućeg postupanja (član 28), pravna zaštita ljudskih prava i sloboda i pravo na pravnu pomoć (članovi 17, 18, 19, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 35), pretpostavka nevinosti (član 32), sloboda kretanja i nastanjivanja (član 36), zaštita podataka (član 39), kao i druge odredbe koje će biti detaljno razmotrene u daljim djelovima analize. Član 48 o zabrani cenzure ne uključuje rodnu mržnju u dugoj listi koja se odnosi na "...sprječavanje propagiranja rasne, nacionalne i vjerske mržnje ili diskriminacije." S obzirom na to da mediji predstavljaju moćno sredstvo za širenje uticaja, ovu odredbu bi trebalo izmijeniti tako da uključuje i rodno zasnovanu mržnju.

Ovaj dio bi se mogao poboljšati i uvođenjem zabrane trgovine ljudima i seksualnog i ekonomskog iskorišćavanja lica, kao što je to već bilo urađeno u ekspertske verziji (član 27: "Niko ne smije biti držan u ropstvu ili položaju sličnom ropstvu. Zabranjen je i

³⁹ Maternji jezik poznaje kategoriju roda i postoji jasna razlika između muških/ženskih oblika za imenice i glagole. Dakle, rodno osjetljiv jezik nije korišćen u postojećem zakonodavstvu, ali ipak on počinje da biva korišćen od medija i ostalih na odgovarajući način, zahvaljujući radu ženskih grupa.

⁴⁰ Osnovne odredbe se ne bave ljudskim pravima i slobodama, osim dosta uopšteno u dva člana (članovi 6 i 7)

⁴¹ Pod identitetom ovdje se podrazumijeva nacionalni/etnički identitet

kažnjiv svaki oblik trgovine ljudima. Prinudni rad je zabranjen. Zabranjeno je seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju. Prinudnim radom ne smatraju se rad ili služba koji se, u skladu sa zakonom, zahtijevaju od pravosnažno osuđenih lica, od lica koja vrše vojnu službu, niti rad za vrijeme vanrednog stanja.”⁴²

Preporuke:

- Uključiti rodno zasnovanu mržnju ravnopravno sa ostalim razlozima za opravdanu cenzuru u medijima
- Uključiti zabranu trgovine ljudima, seksualno i ekonomsko iskorišćavanje lica u dotične odredbe
- Smanjiti naglasak na pitanjima identiteta, a povećati broj odredbi o osnovnim ljudskim pravima koje štite sve građane

3. Državljanstvo/Nacionalnost/Političko učešće

Državljanstvo je, na prilično uopšten način, definisano članom 11 koji glasi: "Crna Gora štiti prava i interese crnogorskih državljana. Crnogorski državljanin ne može biti prognan niti izručen drugoj državi, osim u skladu sa međunarodnim obavezama Crne Gore."

Međutim, u članu 96 o odlučivanju Skupštine RCG navedeno je da većinom glasova svih poslanika Skupština donosi zakone kojima se između ostalog uređuje pitanje "crnogorskog državljanstva".

Ekspertska verzija Ustava propisuje da "Lice rođeno na teritoriji Crne Gore ima pravo na crnogorsko državljanstvo, ako nema drugo državljanstvo" i da niko ne može biti lišen prava na državljanstvo (član 58).

S obzirom na to da pitanje državljanstva, očigledno, predstavlja jednu od linija podjele između političkih aktera, oni su izabrali radije da izbjegnu jasno definisanje ovog pitanja nego da se dogovore o rješenju koje bi bilo prihvatljivo za sve strane. Ovo može predstavljati problem u budućnosti s obzirom na ranije jasno izražena različita gledišta i činjenicu da je zakon usvojen samo na osnovu volje vladajuće većine.

U čitavom tekstu se ponavljaju izrazi "građanin" ili "lice", s obzirom na to da sadržaj Ustava u suštini ustanovljava Crnu Goru kao građansku državu. Međutim, ovi izrazi kao i drugi djelovi su dati u muškom rodu.

Nigdje se posebno ne spominje političko učešće žena i opšte odredbe se primjenjuju za sve. Odredba koja garantuje jednake mogućnosti je uključena u dio o političkim pravima. Ovo je definitivno poboljšanje u odnosu na postojeće zakonodavstvo i u određenoj mjeri predstavlja uključivanje principa datih u članu 7 CEDAW-a, koji glasi:

“Države članice će preduzeti odgovarajuće mjere kako bi eliminisale diskriminaciju žena u političkom i javnom životu zemlje i posebno će osigurati ženama, jednako kao i muškarcima, pravo: a) Da glasaju na izborima i javnim referendumima i da budu birane u sva javna tijela

⁴² Krivični zakonik uključuje ova djela kroz, na primjer član 159 o kršenju polne slobode, član 204 o silovanju, član 205 o obljubi nad nemoćnim licem, član 206 o obljubi sa djetetom, član 207 o obljubi zloupotrebom položaja, član 208 o nedozvoljenim polnim radnjama, član 209 o podvođenju i omogućavanju vršenja polnog odnosa, član 210 o prostituciji, član 444 o trgovini ljudima.

izborom; b) Da učestvuju u stvaranju vladine politike i njenoj primjeni i da zauzimaju javne funkcije i obavljaju sve javne funkcije na nivoima vlade; ...“

Međutim, u Nacrtu ustava se ne navode detaljno ove obaveze države, kao što je to predviđeno CEDAW-om, kao ni u odredbama Konvencije o političkim pravima žena. S obzirom na dati društveni kontekst i ozbiljan problem manje zastupljenosti žena u politici, prijedlog je da se unesu preciznije mjere afirmativne akcije kako bi se obezbijedio veći stepen zastupljenosti žena u javnim poslovima i na mjestima donosilaca odluka.

Interesantno je naglasiti da u članu 98 o predlaganju zakona i drugih akata, ovo pravo imaju "Vlada i poslanik", ali takođe i "šest hiljada birača, preko poslanika kojeg ovlaste za to" što ostavlja dodatno mjesto za građanske inicijative. No, ovo predstavlja ograničenje u odnosu na dosadašnji Ustav koji tu mogućnost pruža za "šest hiljada glasača", ali bez uslova da taj prijedlog dalje ide preko poslanika u Skupštinsku proceduru.

Preporuke:

- Jasno definisati ko ima pravo na državljanstvo
- Ohrabriti političko učešće manje zastupljenog pola i manjina u svim političkim procesima i procesima donošenja odluka
- Sačuvati prava koja građani/ke već imaju u vezi sa pravom na predlaganje zakona, bez uslovljavanja da moraju imati podršku poslanika. Ovo je naročito važno u društvu kakvo je Crna Gora kako bi se osnažile istinske građanske inicijative.

4) Odredbe o rodnoj ravnopravnosti

U odjeljku gdje se definišu Politička prava i slobode, u Dijelu II, član 42 se isključivo odnosi na rodnu ravnopravnost i predviđa da "Država jamči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politiku jednakih mogućnosti." Nigdje ne postoji objašnjenje toga što to znači "jednake mogućnosti", a postojeće zakonodavstvo ne poznaje ovaj izraz. Prijedlog je da se ovaj dio ojača jasnom obavezom države da radi u ovom pravcu.

Pored toga, kako je predviđeno u CEDAW-u, država može da usvoji posebne privremene mjere kako bi ubrzala proces ostvarivanja rodne ravnopravnosti.

Ovo je prvi put da je ovakva formulacija dio najvećeg akta Crne Gore, stoga ona predstavlja čvrstu osnovu za razvoj zakonodavstva u tom pravcu, u skladu sa najboljim praksama i postojećim međunarodnim standardima. Nažalost, ista ili slična odredba ne postoji u vezi ekonomskih prava. Takođe, činjenica da je Zakon o rodnoj ravnopravnosti bio godinama u pripremi i da je tek nedavno usvojen u Skupštini, oslikava nedostatak ozbiljne volje Vlade da razmotri ovo pitanje kao jedno od prioriternih, kao i nedostatak interesovanja političkih partija da insistiraju na njemu. Za kratko vrijeme, podnijeta su dva nacrta Ustavotvornoj Skupštini: jedan je podnijela Liberalna partija (LP)⁴³ a drugi Vlada RCG⁴⁴. Usvojen je Vladin prijedlog.

⁴³Njihov nacrt je dosta sličan nacrtu koji je napravila Vlada (po riječima šefice Kancelarije za ravnopravnost polova čak identičan), i LP je izjavila da su oni samo željeli da daju podršku cijelom procesu

Preporuke:

- Usvojiti odgovarajuće zakone koji detaljno objašnjavaju značenje jednakih mogućnosti, predviđaju mehanizme za adekvatnu primjenu i navode procedure žalbe, revizije, podnošenje žalbi i sl.

5) Odredbe o nediskriminaciji

U Osnovnim odredbama, član 6 o ljudskim pravima i slobodama u stavu IV stoji "Zabranjena je svaka, neposredna ili posredna, diskriminacija po osnovu pola, nacionalnosti, rase, vjere, jezika, etničkog ili društvenog porijekla, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja ili bilo kakvog drugog ličnog svojstva."⁴⁵

Rod nije prepoznat kao posebna kategorija i preporučljivo je da se proširi u tom pogledu. S obzirom na opšte društvene stavove koji smatraju seksualnu orijentaciju tabu temom i da će sve što se ne smatra tipičnim vjerovatno biti viđeno na diskriminatoran način, odredba o rodnoj ravnopravnosti bi mogla da posluži kao podsticaj za pozitivne promjene.

Takođe, u poređenju sa ekspertskom verzijom, čini se da ova verzija ide korak nazad. Naime, u ekspertskoj verziji u Dijelu II o ljudskim pravima i slobodama, postojao je poseban član o jednakosti i zabrani diskriminacije (član 19) koji, između ostalog, propisuje da: "Ravnopravnost žena i muškaraca mora biti obezbijeđena u svim aspektima života". Iako, važno je naglasiti, član 8 predviđa direktan primat međunarodnog prava.

Ne postoje konkretne zabrane koje za osnovu imaju pol ili rod. Takođe treba naglasiti da u Ustavu ne postoji razlika između pola i roda.

Član 6, u dijelu Osnovne odredbe, pominje posrednu i neposrednu diskriminaciju, ali ne pominje rodnu diskriminaciju što treba uključiti kako bi se unaprijedila cijela odredba.

Preporuke:

- Uvesti prepoznavanje rodne diskriminacije kao društvene i političke kategorije koja svrstava žene i muškarce u tradicionalne uloge, pored one polne koja definiše biološke osobine osobe. Ovo je od ključne važnosti za dalju primjenu nediskriminacije kao normativnog principa.
- Uključiti druge osnove, kao što je seksualna orijentacija, kroz koje treba zabraniti diskriminaciju, kako bi promovisale pozitivne promjene u društvenim stavovima.

6) Zakonske odredbe o ravnopravnosti pred zakonom

U dijelu o ljudskim pravima i slobodama, član 11 o jednakosti eksplicitno kaže "Svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo".

koristeći mogućnost inicijative jednog poslanika kako bi ubrzali proceduru koja se oteglja duže vrijeme kroz vladina tijela

⁴⁴ Rad na ovom nacrtu je koordinirala sa vladina Kancelarija za ravnopravnost polova

⁴⁵ Krivični zakonik već predviđa sankcije protiv djela koja ugrožavaju jednakost (član 159)

Takođe, u istom Dijelu postoje mnoge odredbe koje detaljno određuju jednakost u pogledu zaštite njegovih/njenih prava i sloboda (član 17), pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo (član 18), pravo na pravnu pomoć (član 19). Tekst je napisan bez navođenja roda (na primjer: svako). No, važno je da pored jednakog tretmana pred zakonom muškarci i žene imaju jednak pristup resursima kako je to predviđeno članom 15 CEDAW-a – bez postojanja jednakog pristupa resursima nemoguće je garantovati jednak tretman.

Preporuke:

- Koristiti formulaciju "muškarci i žene" umjesto „ljudi“ kako bi se naglasila ideja da žene imaju ista prava.

7) Odredbe o pozitivnim/ afirmativnim akcijama

U pravima zapošljenih, član 57, stav IV predviđa da "Omladina, žene i invalidi uživaju posebnu zaštitu na radu.", ali dalje se ne obrazlaže sadržaj posebnih mjera. Član 4 CEDAW-a prihvata princip koji kaže:

“Usvajanje privremenih posebnih mjera koje imaju za cilj ubrzanje de facto jednakosti između žena i muškaraca od strane država potpisnica se neće smatrati diskriminacijom kako je to definisano ovom Konvencijom, ali ni na koji način neće podrazumijevati nastavljanje ovih nejednakih ili posebnih standarda; prekinuće se sa primjenom ovih mjera kada se postigne cilj jednakih mogućnosti ili jednakog tretmana". Takođe je dodato u stavu II da "Usvajanje posebnih mjera, uključujući one mjere koje su sadržane u ovoj Konvenciji, a koje imaju za cilj zaštitu materinstva od strane država potpisnica, se neće smatrati diskriminatornim”.

Ovo pitanje treba razumjeti u okviru šire diskusije o potrebi da se ohrabri *de facto* jednakost. Očito, Ustav već prepoznaje postojanje strukturalne nejednakosti, zato što uključuje i posrednu i neposrednu diskriminaciju. Klauzula o posebnim mjerama bi doprinijela izjednačavanju strukturalne nejednakosti i obezbijedila da se ovo osigura kroz samu praksu.

Pored toga, u dijelu koji se tiče zdravstvene zaštite, u članu 61 nakon opšte odredbe koja prihvata princip prema kojem "Svako ima pravo na zdravstvenu zaštitu" se kaže da "Djeca, trudnice i stara lica imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako to pravo ne ostvaruju po nekom drugom osnovu."

Međutim, dalje, član 65 se fokusira na zaštitu majke i djeteta u opštem obliku navodeći da "...majka i dijete uživaju posebnu zaštitu". Očigledno, na ženu se gleda isključivo kao na majku i ta uloga joj donosi poseban status.

Preporuke:

- Uključiti opštu klauzulu koja dozvoljava uvođenje posebnih mjera za one koji se nalaze u nejednakom položaju u društvu.
- Uključiti širu odredbu koja bi pomogla u naglašavanju privremene prirode posebnih mjera koje imaju za cilj ispravljanje istorijskih, strukturalnih nejednakosti.

8) Prava žena

Ne postoje odredbe koje naglašavaju prava žena kao takva, osim onih koja su detaljno prikazana u "Odredbama pozitivne / afirmativne akcije", a u njima je žena predstavljena kao majka. Žena, u nekim drugim aspektima, je nevidljiva u ovom aktu.

9) Pravo na svojinu

Ovo pitanje je definisano na nivou principa "Pravo svojine je neprikosnovenno. Nijedno lice ne može biti lišeno prava na svojinu, osim kada to zahtijeva javni interes, uz nadoknadu određenu u skladu sa tržišnom vrijednošću".

Ova odredba je previše uopštena i u principu jedina joj je svrha da da legitimitet pravu muškaraca na svojinu kroz ovaj akt, umjesto da zaštiti jednaka prava muškaraca i žena. Uporište za to se nalazi u kontinuiranoj prevlasti tradicije običajnog prava koja ograničava pravo na svojinu žena bez obzira na zakonska rješenja.

Preporuka:

- Neizmijerno je važno odrediti ko može biti nosilac prava svojine i preporučljiva je sljedeća formulacija "Muškarci i žene imaju jednaka prava na svojinu".

10) Sloboda udruživanja

Sloboda udruživanja je garantovana članom 51, uključujući odredbu koja takođe predviđa da "Država pomaže politička i druga udruženja, kada za to postoji javni interes."

Zanimljivo je napomenuti da među razlozima za zabranu političkih i drugih organizacija, čak iako postoji dosta iscrpna lista zabrana koja se tiču mržnje, u Nacrtu ustava ne postoji kategorija mržnje na osnovu roda, osim ako se ne podrazumijeva pod "drugim".

Preporuka:

- Uključiti kategoriju mržnje na osnovu roda u ove odredbe, jer bi to osnažilo cijelu odredbu i obezbijedilo dodatnu građansku zaštitu jednako i muškarcima i ženama, s obzirom na to da mržnja na osnovu roda može biti usmjerena i protiv muškaraca i protiv žena. Ovo jasno pokazuje kako se rod odnosi na društvene uloge i shvatanja i stoga nije ograničen isključivo na "žene".

Ekonomska, socijalna i kulturna prava

Ne postoji garancija zaštite već stečenih prava, a trebalo bi je uključiti imajući na umu afirmativne akcije koje štite ova prava u vezi sa porodijskim odsustvom. Naime, evropski standardi⁴⁶ predviđaju minimalan set standarda, što bi značilo da Crna Gora može da koristi postojeće odredbe koje su povoljnije za one na koje se odnose. Preciznije, postojećim Zakonom o radu (član 82) omogućava se ženama da uzmu porodijsko odsustvo u trajanju od 365 dana, što je mnogo više nego što je predviđeno direktivama EU. Pored toga, član 23 CEDAW-a kaže da međunarodno pravo ima primat nad domaćim pravom, osim ako je domaće pravo naprednije. ("Ništa u ovoj Konvenciji neće uticati na odredbe koje su povoljnije za postizanje jednakosti između muškaraca i žena".)

Svi građani imaju pravo na ekonomske, socijalne i kulturne slobode i prava propisana ovim Ustavom bez obzira na njihov pol i rod.

⁴⁶ Direktiva 95/85/EEC o zaposljenim trudnim ženama i majkama, Direktiva 86/623/EEC o zaštiti samozaposljenih žena tokom trudnoće i majčinstva, Direktiva 94/34/EEC o porodijskom odsustvu

11) Ravnopravnost pri zapošljavanju/jednaka zarada za isti posao

Opšte odredbe člana 56 garantuju "...pravo na rad, slobodan izbor zanimanja i zapošljavanja, na pravične i humane uslove rada i na zaštitu za vrijeme nezapošljenosti". Član 57 među pravima zapošljenih definiše se da "...zapošljeni imaju pravo na adekvatnu zaradu", ali nije objašnjeno da li se ovo odnosi na nadoknadu za rad ili vrijednost i što tačno "adekvatno" znači. Formulacija je data u muškom rodu množine. Ova odredba bi mogla biti preciznije data ukoliko bi glasila "muškarci i žene imaju pravo na jednaku zaradu za isti posao"⁴⁷ i trebalo bi je još ojačati garantujući poštovanje porodijskog odsustva (ovo je uključeno u ekspertsku verziju u članu 68)⁴⁸. U ekspertskoj verziji je, takođe, naznačeno da "Svako slobodno bira poziv i zapošljenje i svakome je pod jednakim uslovima dostupno svako radno mjesto" (član 67).

Isti član predviđa da "Omladina, žene i lica sa invaliditetom imaju pravo na posebnu zaštitu na radu", ali ne postoje detaljnije odredbe koje se tiču zaštite posla, bezbjednosti posla za trudnice, itd. Ekspertska verzija sadrži ove klauzule koje garantuju "...pravo majci na materijalnu pomoć države za određeni period vremena, utvrđen zakonom, prije i poslije porođaja." (član 66). Takođe, taj isti tekst podržava zaštitu posla tokom trudnoće kroz odredbu "...zapošljene majke imaju pravo na posebnu zaštitu tokom trudnoće, pravo na porodijsko odsustvo u trajanju određenom zakonom, pravo na nadoknadu zarade za vrijeme porodijskog odsustva i druga prava utvrđena zakonom".

Preporuka:

- Koristiti ova rješenja iz ekspertске verzije kao model za novi Ustav vezano za jednakost pri zapošljavanju jer ekspertska verzija predviđa detaljnija prava žena tokom trudnoće i jasno oslikava trudnoću kao privremeno stanje. Ova formulacija ne stavlja ženu u stalnu ulogu majke koja je inkompatibilna sa radnim životom.

12) Brak/Porodica/Trudnoća/Nasljeđivanje

Nacrt ustava obezbjeđuje jednaka prava u vezi sa brakom koji "...se može zaključiti uz slobodan pristanak žene i muškarca" (član 63). Ustav ne prepoznaje brak između osoba istog pola, a s obzirom da je Crna Gora u poziciji da modernizuje svoj Ustav u skladu sa međunarodnim standardima, ovo bi trebalo uključiti.

Odredba koja se tiče porodice predviđa da "Porodica uživa posebnu zaštitu. Roditelji su obavezni da brinu o djeci, da ih vaspitavaju i školuju. Djeca su obavezna da se staraju o svojim roditeljima kojima je potrebna pomoć. Djeca rođena van braka imaju ista prava i obaveze kao i djeca rođena u braku." (član 64). Pravo nasljeđivanja je garantovano (član 82), ali ova odredba je problematična uzimajući u obzir praksu i prevlast običajnog prava, što će kasnije biti detaljnije obrazloženo. Preporučuje se formulacija iz dijela *Pravo svojine* kako bi se obezbijedilo pravo žena na nasljedstvo, uprkos jakog uticaja običajnog prava.

Isti dio akta predviđa da "Majka i djeca uživaju posebnu zaštitu. Država je dužna da stvara uslove kojima se podstiče rađanje djece" (član 65). Očigledno, na ženu se gleda samo kao na majku u ovom kontekstu koji je prilično problematičan za rodnu

⁴⁷ Na osnovu CEDAW i nacrta evropskog Ustava član 214

⁴⁸ Član 68 ekspertске verzije, stav II glasi: „Svako ima pravo na zaštitu od otkaza povezanog sa materinstvom i vršenjem roditeljskog prava po rođenju djeteta“.

ravnopravnost. Takođe, nije jasno što tačno znači "posebna zaštita", ali se očekuje da ovo detaljnije bude definisano u odgovarajućim zakonima. Štoviše, posljednji dio citiranog člana ozbiljno smanjuje pravo žena na reproduktivni izbor i ne osnažuje rodne uloge, već stavlja teret direktno na žene, umjesto da se bavi društvenim uzrocima pada nataliteta (ekonomskim, političkim, socijalnim, itd.) Nažalost, ovo takođe utiče na pristup abortusu, o čemu je ranije bilo riječi.

Član 12(1) CEDAW-a koji kaže

“1. Države potpisnice će preduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi eliminisale diskriminaciju protiv žena u polju zdravstvene zaštite kako bi obezbijedile, na osnovu jednakosti muškaraca i žena, pristup službama zdravstvene zaštite, uključujući i onim u vezi sa planiranjem porodice.”

bi trebao služiti kao primjer dobre prakse kako država može intervenirati u slučajevima koji se tiču majčinstva i shodno tome biti inkorporiran u tekst.

Međutim, ne postoje odredbe koje se bave nasiljem u porodici.

Preporuka:

- Uključiti odredbe kojima bi se uticalo da država može i treba da podržava inicijative planiranja porodice kroz socijalne službe koje pružaju brigu o djeci, ali ne bi trebalo samo da podstiče rađanje djece.
- Uključiti posebno pravo kojim se garantuje i muškarcima i ženama jednako pravo nasljeđa.
- Uključiti odredbu koja zabranjuje seksualno i rodno nasilje.

13) Djeca/Abortus

Abortus nije definisan Nacrtom ustava. Postoji utisak da su oni koji su radili na njemu namjerno izbjegli ovo pitanje s obzirom da je jedna parlamentarka⁴⁹ pokrenula diskusiju o ovom pitanju u Ustavotvornoj Skupštini i da ona nije dovela do debate potkrijepljene argumentima. Član 65 uključuje samo podsticanje rađanja, što je korak nazad u poređenju sa ekspertskom verzijom koja je nalagala da „Odlučivanje o rađanju djece je slobodno, a može se ograničiti samo radi zaštite zdravlja majke.” (član 63).

Preporuke:

- Uključiti odredbu koja garantuje jednaka prava roditeljima da donesu odluku o broju djece i da se osnaže drugi djelovi koji se odnose na mogućnosti države da obezbijedi adekvatne uslove za rađanje djece (na primjer: pristup informacijama/obuci o planiranju porodice, pristup vrtićima, adekvatno porodijsko odsustvo, zaštita posla tokom trudnoće, itd.)
- Uključiti odredbu koja se bavi reproduktivnim zdravljem.

14) Religijsko/Običajno pravo

Ne postoje odredbe o religijskom ili običajnom pravu *vis-à-vis* nacionalno/ustavno pravo. Ali, vrijedno je pomenuti da se u crnogorskoj stvarnosti običajno pravo primjenjuje u nekim slučajevima na štetu nacionalnog prava. Ovo se posebno odnosi na prava na svojinu i nasljedna prava, gdje se smatra da je društveno prihvatljivo da se sestra odrekne

⁴⁹ Hidajeta Bajramspahić iz SDP-a se zalagala za to da ženama treba biti dato pravo da donose odluku o abortusu

svojih nasljednih prava u korist brata ili da se zajednička imovina supružnika vodi na muževljevo ime.

Sadašnji Nacrt predviđa sljedeće "Jamči se pravo svojine. Niko ne može biti lišen prava svojine osim kada to zahtijeva javni interes, uz naknadu tržišne vrijednosti. Prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi i stvari od posebnog istorijskog značaja su u državnoj svojini." (član 80) kao i da "se jamči pravo nasljeđivanja" (član 82)

Nadalje, još je često društveno neprihvatljivo ukoliko žena zadrži prava nad zemljom ili nečim sličnim što simbolično pripada direktnom muškom nasljedniku koji nastavlja porodično ime.

Stoga, preporučuje se da se ponovo naglasi primat međunarodnog prava i važnost da se i za prava svojine i nasljeđa omogući da se iznose pred sud. Dobre prakse društava koje imaju sličnu tradiciju u ovom pogledu bi trebalo da se koriste kao uzor i da se koriste formulacije preporučene u *Pravu svojine*.

Preporuka:

- Da se zakonom regulišu detalji o pravu svojine i nasljeđa.

15) Međunarodne obaveze/kontrolni mehanizmi/običajno pravo

Obaveze koji proističu iz međunarodnih ugovora:

Ovaj Nacrt ustava je učinio korak naprijed jasno ističući u članu 8 u vezi sa pravnim poretkom da "Potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšte prihvaćena pravila međunarodnog prava su sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka i imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva."⁵⁰. Ekspertska verzija čak propisuje da bi tumačenje odredbi o ljudskim pravima i slobodama trebalo biti zasnovano "...imajući u vidu njihovu suštinu i smisao, demokratske vrijednosti i u skladu sa standardima sadržanim u odlukama međunarodnih sudskih i drugih institucija koje se brinu o ljudskim pravima i slobodama i njihovoj zaštiti." (član 20)

Važno je naglasiti da Nacrt ustava uvodi u dijelu o sudovima član 123, stav II da "Sud sudi na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih i objavljenih međunarodnih ugovora." Slična odredba važi i za državnog tužioca, gdje član 132, stav III kaže da "Državni tužilac vrši funkciju na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih međunarodnih ugovora."

Kao što je definisano Ustavom, Skupština "...odlučuje o upotrebi jedinica Vojske Crne Gore u međunarodnim snagama", "potvrđuje međunarodne ugovore" (član 87). Takođe, Predsjednik "...predstavlja Crnu Goru u zemlji i inostranstvu i zaključuje međunarodne ugovore u okviru svoje nadležnosti" (član 100) i da vlada "(1) vodi unutrašnju i spoljnu politiku i ... (4) zaključuje međunarodne ugovore.." (član 105)

I na kraju, ali u stvari potvrđujući gore navedeno i osnažujući ga, u poglavlju o Ustavnosti i zakonitosti, član 133. iznova potvrđuje princip međunarodnog prava riječima

⁵⁰ Ovo je posebno važno u svjetlu činjenice da je Crna Gora ratifikovala CEDAW i da će u predstojećem periodu morati da poštuje preporuke Savjeta Evrope i direktive EU u datoj oblasti.

“Zakon mora biti saglasan sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorima, a drugi propis mora biti saglasan sa Ustavom i zakonom.”

Pravni lijekovi i kontrolni mehanizmi

Ustavni sud je tijelo koje odlučuje "...o usklađenost Ustava sa potvrđenim i objavljenim međunarodnim sporazumima". Pokretanje procedure za procjenu ustavnosti i zakonitosti pred Ustavnim sudom je dozvoljeno svima (formulacija je data neutralno).

Ustav obezbjeđuje pravni osnov za instituciju Zaštitnika ljudskih prava i sloboda kao "samostalnog i nezavisnog tijela", a funkcije Zaštitnika će se primjenjivati "na osnovu Ustava, zakona i potvrđenih međunarodnih ugovora", pridržavajući se "načela pravde i pravičnosti". (član 76)

16) Vanredno stanje/Nenarušavanje ljudskih prava

Uključivanje odredbe o vanrednom stanju može predstavljati dobru praksu zato što naglašava privremenost takve situacije i obezbjeđuje nediskriminaciju i nenarušavanje ljudskih prava.

U članu 22 koji definiše Privremeno ograničenje prava i sloboda, stav II stoji "Ograničenje se ne smije činiti po osnovu pola, nacionalnosti, rase, vjere, jezika, etničkog ili društvenog porijekla, političkog ili drugog uvjerenja imovnog stanja ili bilo kakvog drugog ličnog svojstva."

Prema stavu III, sljedeća ljudska prava ne mogu biti ograničena "ljudsko dostojanstvo; život; nepovredivost psihičkog i fizičkog integriteta; bezbjednost; pravično suđenje; pretpostavka nevinosti; kažnjavanje samo na osnovu zakona; zaključenje braka; sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti; državljanstvo; niti ukidati zabrane: nasilne asimilacije, izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje i neravnopravnosti, prinudnog rada, retroaktivne primjene zakona i drugih propisa." Preporuka bi bila da se takođe uključe rodna mržnja i neravnopravnost.

Skupština je nadležna za proglašavanje "ratnog i vanrednog stanja" (članovi 87 i 96).

Preporuke:

- Uključiti rod kao osnov za zabranu diskriminacije tokom vanrednog stanja
- Uključiti mržnju zasnovanu na rodu kao osnov za zabranu ograničenja tokom vanrednog stanja.

Pregled platformi političkih partija prema preuzetim obavezama u vezi sa rodnim pitanjem i procjena primjene ovih obaveza

Pregled političkih partija u Skupštini

Nakon posljednjih republičkih izbora održanih 10. septembra 2006. godine crnogorska Skupština je konstituisana kao Ustavotvorna skupština sa 81 poslanikom/com.

Apsolutnu većinu sačinjava vladajuća koalicija u čijem su sastavu Demokratska partija socijalista (DPS) i Socijaldemokratska partija (SDP) sa 41 poslanikom/com (DPS ima 33, a SDP 7). U skladu sa predizbornim sporazumom sa Hrvatskom građanskom inicijativom (HGI), ova partija je dobila jedan od osvojenog 41 mandata i takođe čini dio vladajuće koalicije. Od ovog broja samo 6 poslanika su žene (5 poslanica iz DPS-a i 1 iz SDP-a).

Pojedinačno najjača opoziciona partija je novoosnovani Pokret za promjene (PzP) sa 11 mandata, od kojih 2 mandata pripadaju poslanicama.

Koalicija koju sačinjava nekoliko političkih partija, pod nazivom "Srpska lista⁵¹" (SL) ima 12 poslanika, a među njima jednu ženu.

Koalicija Socijalističke narodne partije (SNP), Narodne stranke (NS) i Demokratske srpske stranke (DSS) ima 11 poslanika među kojima nema nijedne žene.

Ostale mandate zauzimaju koalicija Liberalne i Bošnjačke stranke sa 3 poslanika i 3 nacionalne albanske stranke⁵² od kojih svaka ima po 1 poslanika i nijedna od njih nema žene kao parlamentarne predstavnice.

Ukupna zastupljenost žena na izborima održanim 2006. godine je manja nego 2002. godine, ili preciznije 14.6% manja u poređenju sa posljednjim izborima. Od 747 kandidata na izbornim listama bilo je svega 109 žena. Tokom razgovora sa stranačkim liderima, oni su svi opravdavali ovu značajnu podzastupljenost žena u njihovim strankama na pozicijama donosilaca odluka naglašavajući nezainteresovanost žena. Odbacili su indicije da je možda ovo rezultat bilo kakve moguće diskriminacije.

Do nedavno, samo dvije od navedenih političkih partija su pominjale pitanje roda u svojim programima, u različitim stepenima. Ne postoje zakonski obavezujuće odredbe o kvotama iako su se sami političari obavezali prije izbora da će uključiti 30% žena predstavnika; očito je da niko od njih nije poštovao preduzetu obavezu. Svi lideri glavnih političkih partija su muškarci i samo u nekoliko manjih partija žene zauzimaju funkciju potpredsjednica.⁵³

U okviru svog skupštinskog i partijskog rada, niko ne dovodi u pitanje princip rodne ravnopravnosti, ali postoji jasan nedostatak afirmativne akcije i žene često ostaju nevidljive u vladajućim tijelima ključnih igrača, što se kao pojava lako prenosi na

⁵¹ Vodeća stranka je Srpska srpska stranka (SNS), ali u koaliciji su takođe i: Srpska radikalna stranka (SRS), Demokratska stranka jedinstava (DSJ), Narodna socijalistička stranka (NSS) i NVO „Srpsko nacionalno vijeće“ (SNV).

⁵² Demokratska unija Albanaca (DUA), Demokratski savez Albanaca u Crnoj Gori (DSCG) i Partija demokratskog prosperiteta (PDP), i Albanska alternativa (AA)

⁵³ Obje potpredsjednice Demokratske srpske stranke (DSS) su žene, a jedna od potpredsjednica u Liberalnoj partiji (LP) je žena

značajne funkcije u institucijama. Rodno senzitivan jezik se ne koristi, iako ima nekih pomaka na tom polju.

Analiza političkih partija prema njihovom stavu o pitanju roda

Predmet detaljne analize su: Demokratska partija socijalista (DPS), Socijaldemokratska partija (SDP) iz vladajuće koalicije, Pokret za promjene (PzP) i Socijalistička narodna partija (SNP) iz opozicije i Bošnjačka stranka (BS) takođe iz opozicije, ali ovdje više u svojstvu najveće nacionalne stranke.

Nazivi stranaka ne oslikavaju neminovno njihovu politiku u okviru sličnih partija ili međunarodnih grupacija. Analiza obuhvata njihove političke platforme i bitne dokumente, kao što su statuti i različite deklaracije, praćene razgovorima sa stranačkim liderima i osobama koje su aktivne na ovom polju.

Demokratska partija socijalista (DPS)

Program partije usvojen na kongresu održanom 19. maja, 2007. godine nosi naslov „Za evropski kvalitet života” i čine ga sljedeći dijelovi: za evropski kvalitet života; za sadašnjost i budućnost – za Crnu Goru društvo napretka; za Crnu Goru društvo evropskih i evroatlanskih integracija, multilateralizma, tradicionalnih prijateljskih veza i dobrosusjedstva; za Crnu Goru društvo daljeg razvoja demokratije; za Crnu Goru pravnu i efikasnu državu; za Crnu Goru društvo zaposlenih; za Crnu Goru društvo koje se gradi; za Crnu Goru društvo visokog turizma; za Crnu Goru društvo dobrih domaćina; za Crnu Goru društvo bržeg regionalnog razvoja; za Crnu Goru društvo energetske efikasnosti, ekologije i ekonomičnosti; za Crnu Goru društvo većih plata i penzija; za Crnu Goru društvo pravde; za Crnu Goru društvo mladih; za Crnu Goru društvo znanja; za Crnu Goru društvo zdravlja; za Crnu Goru društvo multietničke i multikulturne tolerancije; za Crnu Goru društvo kulturnog identita; za Crnu Goru društvo uspješnog sporta; za Crnu Goru društvo rodne ravnopravnosti; za Crnu Goru decentralizovano društvo; za Crnu Goru za DPS.⁵⁴

U dijelu “Za Crnu Goru društvo rodne ravnopravnosti” stoji: “Žene i muškarci imaju jednak status u društvu, jednako su prisutni u svim područjima javnog i privatnog života, imaju jednake mogućnosti za ostvarenje svojih prava. Naša želja i naš cilj jeste da svako ljudsko biće ima jednaka prava i mogućnosti za uspjeh, bez obzira na različitosti”. Nešto opštija odrednica je data u dijelu „Za Crnu Goru društvo pravde” gdje se navodi: „Naša privrženost vladavini prava i zaštiti svih zakonom zagarantovanih prava i sloboda građana podrazumijeva i društvo pravde i jednakosti pred zakonom. Svi nijesmo isti i svi ne možemo jednako, ali svako u našem društvu ima jednako pravo i šansu da pokaže svoje prednosti, svoj rad i svoje sposobnosti”

Ovo je značajan napredak u odnosu na prethodni program iz 2001.godine, koji je jedva išta imao što se odnosilo na pitanje roda, a isto se odnosi i na izborni program iz 2006.godine. U intervjuima sa sagovornicima, koji su vođeni prije Kongresa, ove promjene su najavljene, kao dio napora da se unaprijedi pitanje rodne ravnopravnosti unutar partije⁵⁵

⁵⁴ Izvor: www.dps.cg.yu

⁵⁵ Intervjui su vođeni sa Milom Đukanovićem, predsjednikom DPS-a, Ljubicom Beбом Džaković, članicom Glavnog odbora i predsjednicom skupštinskog Odbora za rodnu ravnopravnost i Nadom

Novi statut, takođe usvojen na majskom kongresu je pisan rodno senzitivnim jezikom i među osnovnim principima partije navodi i afirmaciju rodne ravnopravnosti. Iako u navođenju organa partije nije posebno navedena Organizacija žena, ona se pojavljuje u kontekstu članova različitih organa po samoj funkciji, uglavnom na nižim nivoima. Takođe, član 48 Statuta kaže da „Partija ima Organizaciju žena. Naziv Organizacije, način i oblici organizovanja žena utvrđuju se posebnom odlukom Glavnog odbora.” Vrijedno je pomena da su tokom glasanja za novoizabrani Glavni odbor, koji je najviši organ političkog rukovođenja i ostvarivanja politike partije, vodeće na listi po broju glasova bile upravo žene, na čelu sa šeficom Kancelarije za ravnopravnost polova.

DPS okuplja, po njihovim sopstvenim izjavama, u smislu članstva, 55% muškaraca i 45% žena, a smatraju da imaju manje više istu podršku u biračkom tijelu među ženama i muškarcima. Kada se radi o pozicijama donosilaca odluka ove brojke su mnogo drugačije: od 16 članova/ca predsjedništva partija jedna je žena (što je napredak u odnosu na ranije), od 10 članova/ca Izvršnog odbora 1 je žena, a od 204 člana/ice Glavnog odbora njih 24 su žene. Na lokalnom nivou ima 12,19% žena, a nema nijedne predsjednice lokalnog odbora, dok je među izvršnim lokalnim odborima 9% žena i 5% predsjednica mjesnih odbora su žene.⁵⁶

Ranije je postojala neformalna grupa “Ženska alijansa DPS-a – ŽAD” u okviru partije i ovo je formalizovano na kongresu, kao što je i najavljeno. Neki od intervjuisanih su podvukli da je rad žena unutar partije bio važan i vidljiv, čak i kad nijesu bile formalno organizovane. Oni tvrde da je partija otvorena za učešće žena “u okviru njihovih sopstvenih interesa i spremnosti da private obaveze”⁵⁷ a da ne postoji ništa što bi se moglo podvesti pod diskriminaciju po osnovu roda u partiji, kao i da žene često odbijaju partijske i državne funkcije zbog svojih privatnih razloga. Takođe, naglasili su da je rodna ravnopravnost posebno promovisana unutar partijskog podmlatka gdje Savjet omladine DPS-a u okviru svoje interne strukture ima Komisija za rodnu ravnopravnost i u okviru kojeg su zastupljene žene, kako među članstvom tako i rukovodstvom, što može biti indikator nekih novih tendencija unutar partije.

Žene su prisutne u Skupštini sa 15,15%, ali nema preciznih podataka koji se odnose na odbornice u 21 opštini. Na poziciji predsjednica lokalnih skupština su 3 žene⁵⁸ i po navodima sagovornika učešće žena u upravnim odborima je značajno ali ne postoje precizni podaci o tome. Jedna žena je gradonačelnica.⁵⁹ U skupštinskom Odboru za ustavna pitanja ima svih 6 poslanika i svi su muškarci, a u Odboru za rodnu ravnopravnost su 4 poslanice i 1 poslanik. Kao partija imaju poziciju predsjednice ovog odbora.

Kada se radi o prioritetima DPS-a koji se tiču žena i roda, sagovornici i sagovornice navode da ovi uključuju: zaštitu žena kroz jednako pravo na rad, posebnu zaštitu žene kao majke, unaprijeđenje zdravstvene zaštite za ženu, kao i stvaranje prostora za

Drobnjak, tada članicom Glavnog odbora (sada Predsjedništva) i šeficom Kancelarije za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore.

⁵⁶ Podaci koji se odnose na strukturu lokalnih organa su dati od strane Mila Đukanovića

⁵⁷ Iz intervjua sa Milom Đukanovićem

⁵⁸ Bar, Niksic and Cetinje

⁵⁹ Kotor

intezivnije učešće žena u rukovodstvu DPS-a i ohrabrivanje žena da koriste različite mogućnosti u društvu.

Ne postoje posebne aktivnosti i politike koje se tiču žena i roda, oni radije naglašavaju da “cjelokupne aktivnosti i realizacija programskih opredjeljenja DPS uvažava ulogu žene u društvu i porodici i afirmiše senzibilitet prema rodnoj ravnopravnosti”, kao i da ovo za DPS predstavlja “razumijevanje odnosa među rodovima i njihovu ravnopravnost” pri čemu brojke nijesu ključni indikatori.

Partija nema formalnih kvota za svoju internu strukturu. Očekivanja da će ovo biti zastupljeno na kongresu se nijesu obistinila. Interesantno je primijetiti da je ova partija, u jednom kratkom ali osjetljivom periodu, imala ženu predsjednicu⁶⁰.

DPS je imao i još uvijek ima ključnu ulogu u ustavnom procesu, a po njima “suštinsko opredjeljenje DPS je da Ustav sadrži najviše evropske standarde u svim oblastima.”⁶¹ Rodna ravnopravnost nije bila u fokusu njihove pažnje, ali intervjuisani podvlače da su njihovi poslanici, posebno predsjednik Kluba poslanika⁶², aktivno učestvovali na različitim događajima koji su analizirali Nacrt ustava iz rodne perspektive.

I predsjednik partije i jedna članica Glavnog odbora⁶³, koja je istovremeno i šefica vladine Kancelarije za ravnopravnost polova, prave jasnu razliku između pola i roda, svjesni su sadržaja CEDAW-a i obaveza koje time nastaju za državu i tvrde da partija radi na njihovoj primjeni kroz obrazovanje svojih članova, a mnogo više kroz institucije, s obzirom da su vladajuća partija. Treba napomenuti da druga članica Glavnog odbora i predsjednica skupštinskog Odbora za rodnu ravnopravnost ne nalazi da je ova razlika važna, niti odaje utisak da joj je poznat sadržaj CEDAW-a ili drugih relevantnih dokumenata iz ove oblasti.

Postoji jasan jaz između izjava prikupljenih tokom intervjua i činjenica. Takođe, imajući u vidu da se radi o vladajućoj partiji teško je uzeti zdravo za gotovo izraženu posvećenost uspostavljanju rodne ravnopravnosti u poređenju sa stvarnim rezultatima, kako u partiji tako i kroz odlučujuće pozicije u institucijama, i druge prateće mjere.

Socijaldemokratska partija (SDP)

Njihov program je usvojen na kongresu partije 2001. godine i čine ga sljedeći dijelovi: kako smo počeli, temeljne vrijednosti, programska opredjeljenja (uspostavljanje Crne Gore kao nezavisne i međunarodno priznate države, demokratski karakter države i funkcije državnih organa, slobode i prava građana, ekonomske reforme, socijalna politika, zdravstvo, obrazovanje, kultura, prostorni razvoj i urbanizam, mladi kao snaga reformi, ravnopravna položaj žena).

Iako je to posljednji dio programa, pitanja roda su dobila značajan prostor. Jasno je navedeno da u ispunjavanju svojih programskih ciljeva i politike SDP-a posebno mjesto zauzimaju “aktivnosti na uspostavljanju ravnopravnosti polova” utemeljene na:

⁶⁰ dr Milica Pejanović Djurišić

⁶¹ Iz intervjua sa Milom Đukanovićem

⁶² Miodrag Vuković

⁶³ Nakon Kongresa je izabrana za članicu Predsjedništva

- uvažavanju principa da se sloboda i pravda zasnivaju na priznavanju suštinskog dostojanstva svakog čovjeka, jednakog i neotuđivog prava svih građana – žena i muškaraca, odnosno da je ravnopravnost polova pitanje osnovnih ljudskih prava i sloboda,
- prepoznavanju potrebe da u demokratskom društvu struktura predstavnika u organima vlasti mora odražavati strukturu biračkog tijela,
- realnoj ocjeni da žene nijesu ravnopravno zastupljene u predstavničkim i drugim organima, odnosno na svim mjestima odlučivanja

U skladu sa ovim, SDP se obavezuje za zalaganje za:

- unaprijeđivanje svijest javnosti o značaju ravnopravnosti polova, odnosno ostvarivanju ženskih prava u procesu demokratizacije i napretka društva,
- podsticanje i ohrabrivanje žena za prihvatanje političkog ili javnog angažmana,
- obezbjeđivanje pravne regulative kojom bi se poboljšao položaj žene na radnom mjestu i u porodici, kao i bolji status i prava žena domaćica,
- preduzimanje mjere za spriječavanje i eliminisanje svih oblika diskriminacije na polnoj osnovi i svih oblika nasilja nad ženama, nasilja u porodici i trgovine ženama,
- sveobuhvatnu zaštitu prava žena,
- implementaciju dokumenata OUN o pravima žena u domaće zakonodavstvo⁶⁴.

Statut SDP-a je definisao kao stalno tijelo partije organizaciju po imenu Forum žena, čija je predsjednica automatski članica Glavnog odbora i Predsjedništva SDP-a. Lokalni odbori imaju istu vrstu organizacione strukture. Pored toga, Dio VII koji uređuje oblike posebnog organizovanja partije u članovima 73 i 74 daje preciznu definiciju Forum žena čiji su ciljevi: ravnopravnost polova; veće učešće žena u političkom i javnom životu; poboljšanje položaja žena u društvu i porodici i pružanje pomoći ženi i porodici. Forumom upravlja predsjednica koja je birana među članicama stranke i Forum ima svoj poslovnik o radu.

Tokom razgovora, svi sagovornici/ce su izrazili potpunu posvećenost pitanju rodne ravnopravnosti.⁶⁵

Potpredsjednik podsjeća da postoji obaveza da 30% članovi partije budu žene, ali nema tačne podatke o postojećoj strukturi partije. Činjenicu da se nijesu prikupljali statistički podaci o rodnoj zastupljenosti je potvrdila i druga sagovornica.⁶⁶ Pored toga, on takođe nije mogao dati informacije o ženama koje zauzimaju visoke funkcije u partijskoj strukturi, ali je priznao da broj žena nije ni približan procentu koji bi bio "adekvatan za jednak položaj žena" i da je potrebno da se nastavi rad na tom pitanju kako bi se situacija poboljšala. Druga sagovornica je izjavila da su 2 žene u Predsjedništvu od 15 članova, a da je u Glavnom odboru od 73 člana 11 žena. Na pitanje da li preduzimaju kakve radnje kako bi promijenili situaciju, on je podsjetio na činjenicu da su oni prva partije koja je osnovala žensku organizaciju i uvela princip da je predsjednica ženske organizacije automatski članica predsjedništva stranke i da su takođe uveli obavezu da 30% članova moraju biti žene.

⁶⁴ Izvor: www.sdp.cg.yu

⁶⁵ Razgovori su vođeni sa Rifatom Rastoderom, potpredsjednikom SDP-a i potpredsjednikom Skupštine i Mirel Radić Ljubisavljević, predsjednicom Forum žena SDP-a i članicom Predsjedništva.

⁶⁶ Mirel Radic Ljubisavljević

Ne postoji analiza sastava glasačkog tijela na osnovu roda, niti postoje planovi da se napravi takva analiza.

U klubu poslanika od 7 poslanika 1 je žena, ali Forum žena nije uticao na tu odluku. Nju su donijeli drugi organi partije. Kada se radi o zastupljenosti žena u lokalnim samoupravama, oni nemaju tačne podatke, iako tvrde da bi se do njih lako moglo doći.⁶⁷ S obzirom na to da su “mala stranka sa svega nekoliko odbornika po opštinama teško je voditi računa o kriterijumima”⁶⁸ i u praksi su četiri u četiri različite opštine. Isto važi i za upravne odbore.

Imaju dva poslanika u Ustavnom odboru i jednu poslanicu u Odboru za rodnu ravnopravnost.

Nakon što su iscrpno obradili pitanje rodne ravnopravnosti u programu partije, oni su iznijeli uvjerenje da bi ovo pitanje trebalo biti definisano Ustavom kako bi se olakšao proces postizanja istinske rodne ravnopravnosti. Potpredsjednik nije detaljno upućen u aktivnosti Foruma žena.

Što se tiče ustavnog procesa, oni su najviše razmatrali ljudska i manjinska prava, pitanja povezana sa konceptom države socijalne pravde, obrazovanjem i u ovom kontekstu su se bavili rodnom ravnopravnošću. Uprkos tome, sagovornik nije pravio razliku između pola i roda i izgleda da nije detaljno bio upoznat sa sadržajem CEDAW-a. Druga sagovornica u punoj mjeri pozna je problematiku i međunarodne mehanizme u ovoj oblasti.

Iako je ova partija napravila prvi korak time što je uključila rodna pitanja u svoja osnovna dokumenta ostaje procjep između proklamovanih principa i ciljeva i prakse, posebno imajuću u vidu da su već prilično dugo dio vladajuće koalicije i da im na raspolaganju stoji mnogo više mogućnosti nego opozicionim partijama.

Pokret za promjene (PzP)

Ova najmlađa stranka u spektru političkih partija je nastala iz NVO-a „Grupa za promjene”. Radi se o pojedinačno najjačoj opozicionoj stranci koja je osnovana u julu 2006. godine, kada je usvojila program i statut na svom Osnivačkom kongresu⁶⁹.

Obiman program obuhvata: temeljne principe, deklaraciju o političkom djelovanju, prioritete aktivnosti nove vlade (diskontinuitet sa totalitarnim načinom vladanja, preispitivanje kršenja ljudskih prava od 1945.godine, porez na bogatstvo stečeno od 1990.godine, reviziju dosadašnjeg procesa privatizacije, pisanje novog ustava), programska opredjeljenja (država zasnovana na vladini prava, državna uprava i lokalna samouprava, ekonomska politika, obrazovanje, nauka i tehnologija, zdravstvena zaštita, kultura, mediji, sport, ekologija, nacionalne strategije i programi, restitucija, društvena pitanja, odnos prema vjerskim institucijama i zajednicama, odnos prema nacionalnom pitanju, odnos prema drugim političkim partijama, planovi za razvoj civilnog društva, nacionalna bezbjednost, spoljna politika).

⁶⁷ Obećali su da će ih poslati, ali nijesu

⁶⁸ Iz intervjua sa Rifatom Rastodereom

⁶⁹ Izvor: www.promjene.org

U okviru Temeljnih principa naglašeno je "princip ravnopravnosti je osnova dobre vladavine i stabilnog društva. Stoga, PzP teži da postigne i da u potpunosti primijeni/poštuje princip jednakosti. Ovo je naročito važno u oblasti rodne ravnopravnosti i PzP će neumorno raditi u pravcu uspostavljanja ovog principa na različitim nivoima: u porodici, na radnom mjestu, u javnom i društvenom životu."

Dalje, u Deklaraciji o političkom djelovanju "ravnopravnost svih građana" je naglašena kao jedna od osnova moderne i demokratske Crne Gore.

U dijelu koji se odnosi na Društvena pitanja, u poglavlju O porodici, predviđen je niz afirmativnih akcija za majke i djecu. Prema ovom programu PzP se zalaže za "pronatalnu populacionu politiku u pravcu uvećanja stanovništva".

Statut Pokreta za Promjene je napisan rodno senzitivnim jezikom. U poglavlju VIII koji se bavi Posebnim (interesnim) oblicima organizovanja predviđeno je osnivanje Ženskog kluba i Ženske mreže kao dobrovoljnih organizacija koje čine članice PzP-a. Njihov cilj je bavljenje položajem i pravima žena u društvu, rad na ostvarivanju prava žena u skladu sa evropskim standardima i zalaganje za aktivno učešće žena na svim nivoima i u svim aktivnostima partije. Organizacija i djelovanje Ženskog kluba i Mreže žena uređuje se Pravilnikom donijetim od strane Predsjedništva partije na prijedlog samog Ženskog kluba i Ženske mreže.

Tokom razgovora, sagovornici i sagovornice su naglasili da ova stranka pruža svima jednake mogućnosti.⁷⁰

Oni imaju preciznu bazu podataka o članstvu i potencijalnim članovima/cama, i navode da je odnos žena i muškaraca izbalansiran.⁷¹ U predsjedništvu stranke od 15 članova 2 su žene, a u parlamentarnom klubu od 11 poslaničkih mjesta 2 zauzimaju poslanice. Više ili manje isti je sastav i na lokalnom nivou u opštinama gdje imaju odbornike/ce.⁷²

U stranci postoji Ženska mreža kao nezavisna interesna organizacija, i svaki opštinski odbor pored redovnih kandidata za druga tijela uključuje jednu kandidatkinju iz Ženske mreže.

Posljednje interno istaživanje pokazuje da žene čine 55,5% njihovih glasača, a muškarci 44,5%. Uprkos tome, tokom izborne kampanje nije posvećena nikakva posebna pažnja ženama kao glasačkom tijelu, već su se ovom tijelu obraćali sa uopštenom porukom. Tokom izborne kampanje na konvencijama stanke obično je bilo od 7 do 10 govornika, od kojih su uvijek makar 3 bile žene. Predsjednik partije je naglasio da je rodna ravnopravnost dio promjena kojima stranka stremi.

U Ustavnom odboru imaju 2 člana od kojih je 1 žena, a 2 poslanice su članice Odbora za rodnu ravnopravnost.

⁷⁰ Razgovori su vođeni sa Nebojšom Medojevićem, predsjednikom stranke i dr Majom Kostić Mandić, članicom predsjedništva i poslanicom koja je takođe i članica Ustavnog odbora.

⁷¹ U tom kontekstu je predsjednik PzP-a istakao da su za 8. mart koristili podatke iz svoje baze podataka kako bi poslali čestitku svim članicama.

⁷² Podgorica, Bar, Kolašin, Bijelo Polje, Pljevlja, Berane, Andrijevića.

U skladu sa programom i prioritetima partije, poslanici u Ustavnom odboru su bili aktivni u unošenju odredbi o rodnoj ravnopravnosti u Nacrt ustava i zbog toga su imali komunikaciju sa ženskim NVO pokušavajući da uključe što više njihovih prijedloga. Nažalost, iako je njihova poslanica u Ustavnom odboru dr Maja Kostić Mandić bila jako uporna, sve ove odredbe se nijesu našle u posljednjoj verziji Nacrta ustava.

U stranci nijesu definisali rodne kvote, ali su potpisali Deklaraciju o rodnoj ravnopravnosti koja propisuje kvotu od 30%. Priznaju da nemaju dovoljno aktivistkinja koje žele da se profesionalno uključe u politiku i kažu da će dostizanje ove kvote "zavisiti od žena koje posjeduju profesionalno i stručno znanje kojima će stranka ponuditi angažovanje u politici" naglašavajući da imaju razumijevanja prema potrebama žena za porodicom i da žele da se pozabave ovim potrebama.

Glavni prioritet stranke u ustavotvornom procesu bila je organizacija vlasti u skladu sa evropskim standardima, i oni tvrde da pitanje rodne ravnopravnosti spada takođe i pod ovo pitanje. Pored toga, pokušavaju da daju svoj doprinos u prevazilaženju postojećih podjela u vezi identiteta i prapatnih pitanja. Za njih su pitanja od posebne važnosti reizbor sudija i tužilaca i ljudska prava⁷³.

Predsjednik ne smatra da je važna razlika između pola i roda, ali priznaje da nije stručnjak za datu temu. Međutim, naglasio je da su neki drugi članovi i članice stranke više posvećeni tom pitanju, da ih konsultuje i da poštuje njihove savjete. Stav stranke je da se sve međunarodne obaveze moraju poštovati i u tom kontekstu oni će pomoći proces pokrećući debate o specifičnim pitanjima i u Skupštini i uopšte, podržati inicijative NVO-a, zakone, itd. Takođe, oboje su pomenuli kontakte sa lokalnim i međunarodnim organizacijama koje se bave ovim pitanjima. Sagovornica⁷⁴ je potpuno svjesna sadržaja CEDAW-a i zalaže se da neki njegovi djelovi budu uključeni direktno u Ustav. Rekla je da je dobila retoričku podršku u vezi prijedloga koje je dala o rodnoj ravnopravnosti, ali da na kraju ipak nije puno od toga uključeno.

Čini se da je ova stranka, do sada, najviše od svih uspjela da izbalansira stranačka dokumenta sa praksom, mada je činjenica da postoji svega godinu dana i da ostaje da se vidi u nastupajućem periodu u kojoj će mjeri ovaj balans biti održan.

Socijalistička narodna partija (SNP)

Njihov program datira iz 1998. godine i sačinjen je od sljedećih djelova: partija, glavni ciljevi, Republika Crna Gora, Savezna republika Jugoslavija, građansko društvo, demokratska vlast, ekonomski razvoj, tradicija i progres, javnost, međunarodni odnosi i aktivnosti, saradnja sa drugim partijama, načini borbe za vlast.

U ovim poglavljima ne pominje se rod kao takav.

Međutim, u dijelu sa naslovom "Republika Crna Gora" istaknuto je da: "Građani su jednaki pred zakonom i ne mogu biti diskriminirani po nacionalnom, vjerskom, imovinskom ili bilo kojem drugom osnovu". Takođe, unutar dijela "Građansko društvo"

⁷³ Iz intervju sa Nebojšom Medojevićem

⁷⁴ Dr Maja Kostić Mandić

kaže se da SNP vidi "ostvarivanje svojih programskih ciljeva u građanskom društvu utemeljenom na slobodi građana kao centralnoj vrijednosti", i da se zalaže "za dalju izgradnju građanskog društva kao zajednice slobodnih ljudi čija su prava i slobode neprikosnoveni – zagarantovani i zaštićeni od sfere javne vlasti, odnosno političke države". SNP ističe svoju posvećenost "državi baziranoj na vladavini prava u kojoj je obezbijedena djelotvorna primjena i poštovanje principa zakonitosti i pravna jednakost građana".

U deklaraciji usvojenoj 26. novembra 2006. godine na posljednjem Kongresu SNP-a, ova partija ističe svoju "posvećenost razvoju Crne Gore kao demokratske, građanske, multietničke i multikonfesionalne države slobodnih, suverenih i ravnopravnih građana."⁷⁵

Statut SNP-a, uključujući i izmjene unijete na posljednjem Kongresu, ne sadrži odredbe koje bi podstakle afirmativnu akciju, kao što bi bile kvote ili nešto slično.

Partija je nedavno organizovala okrugli sto o rodnoj ravnopravnosti u odnosu na perspektivu evropskih integracija, ali uopšte uzev nijedna druga slična aktivnost nije primjećena i oni trenutno nemaju aktivnu žensku grupu organizovanu unutar partije.

U intervjuima, svi sagovornici i sagovornice su istakli posvećenost partije primjeni principa rodne ravnopravnosti.⁷⁶

Ipak, oni priznaju da trenutno žene ne čine čak ni 30% partijskog članstva, ali ne preciziraju tačne cifre. Interesantno je da u poređenju sa ostalim partijama oni imaju više žena na opštinskim nivoima nego u centralnim strukturama i jedan je od "partijskih ciljeva u sljedećem tromjesečju da taj broj dovedu do 30% što bi dovelo do povećanja broja žena u glavnom odboru za 200% u odnosu na trenutno stanje stvari". Međutim, zastupljenost žena zavisi od Ženskog foruma koji je do sad postojao ali "nije bio organizovan na pravi način".⁷⁷ Ovo će se promijeniti sa njegovom reorganizacijom koja će "uključiti organizaciju od dna do vrha".⁷⁸

Partija nikad nije sprovela istraživanje o sastavu njenih birača, ali su koristili ona koja su izradile druge organizacije⁷⁹. Međutim, partija je potpuno otvorena za žene⁸⁰ i oni vjeruju da su 55% njihovih glasača žene.

Ova partija nema poslanice. Na nivou lokalnih vlasti procenat odbornica je otprilike 30% sa prospektom za uvećanje. Što se tiče članstva u upravnim odborima ovo je mnogo manje od 30%.

Partija ima 1 poslanika u Ustavnom odboru i 1 poslanika u Odboru za rodnu ravnopravnost, ali ovaj posljednji još uvijek nije imenovan.

Činjenica da ne postoji ništa o rodnoj ravnopravnosti u programu partije i pratećim dokumentima se opravdava argumentom da su ovi usvojeni prije jedne decenije kada ovo

⁷⁵ Izvor: www.snp.cg.yu

⁷⁶ Intervjui su sprovedeni sa Srđanom Milićem, predsjednikom partije i Snežanom Jonicom, sekretarkom izvršnog odbora. Tokom intervjuja sa Milićem bila je prisutna i Rada Đurišić, šefica njegovog kabineta i aktivno se uključivala u razgovor u više navrata.

⁷⁷ Iz intervjuja sa Srđanom Milićem

⁷⁸ Iz intervjuja sa Srđanom Milićem i Snežanom Jonicom.

⁷⁹ Kao što je Nacionalni demokratski institut (NDI) koji među ostalim kategorijama pominje domaćice kao 26% od biračkog tijela ove partije.

⁸⁰Rada Đurišić

pitanje nije bilo u fokusu, ali takođe i činjenicom da oni "više vole da rade u praksi nego da simuliraju što može biti potpuno kontraproduktivno."

Oni prepoznaju veliki potencijal u kadrovima partije koji su razvijani u ovom pravcu kroz razne programe NVO-a i Kancelarije za ravnopravnost polova i postoje očekivanja da će ovi ljudi raditi više na ojačavanju rodnog senzibiliteta unutar partije.

U procesu izrade Ustava fokus je stavljen na ispunjenje programa i cilja njihove partije, što znači zalaganje za državu socijalne pravde, ekonomskih prava, primata međunarodnog prava i decentralizacije vlasti kao preduslova regionalnog razvoja.

Oni su podržali prijedlog poslanice PzP-a u vezi sa odredbama o rodnoj ravnopravnosti u Ustavu, ali vjeruju da ovo nije dovoljno. Predsjednik partije, kao i druge dvije sagovornice prave razliku između roda i pola, i smatraju da su ove razlike važne. Intervjuisani su svjesni CEDAW-a i njegovog sadržaja.

Utisak je da je praksa u slučaju ove partije nešto naprednija nego osnovna dokumenta u oblasti rodne ravnopravnosti, ali i dalje ostaje mnogo prostora za unaprijeđenje i jednog i drugog aspekta.

Bošnjačka stranka (BS)

Ovo je nova stranka osnovana 2005.godine, nastala kombinovanjem nekoliko manjih partija koje su okupljene oko bošnjačke nacionalne manjine, a koje ranije nijesu bile dovoljno uspješne da pojedinačno uđu u Skupštinu.

Njihov program je usvojen 2005.godine, a izmijenjen u aprilu 2007.godine, i sastoji se od sljedećih djelova: programska načela i ciljevi stranke, način djelovanja, ljudska prava, demokratska vlast, vladavina prava, mirno rješavanje konflikata, pitanje Sandžaka, Srbija i Crna Gora- Državna zajednica, bošnjački narod, prosvjeta i školstvo, sloboda vjera, tržišna privreda i poljoprivreda, socijalna država, porodica i zaštita žene, borba protiv socijalnih zala, sloboda medija, krivično zakonodavstvo i pravna država, ekologija, saradnja sa drugim strankama. U Statutu stranke pominje se Forum žena u dijelu koji se bavi sastavom glavnog odbora, ali nema nikakvih drugih detalja o tome.⁸¹

Pored opšte izjave o afirmaciji ljudskih prava i sloboda i jednakosti "svih naroda i građana bez obzira na njihovu vjeru, nacionalnost, pol, jezik, socijalni status i politička uvjerenja", ne pominje se rodna ravnopravnost. Čitav program se najvećim dijelom fokusira na jednakost nacionalnih i etničkih manjina.

Sagovornik ne smatra da je rodno pitanje ono koje bi trebalo posebno analizirati.⁸²

U tom pravcu, stranka nema bilo kakve precizne podatke o sastavu svog članstva, ali pretpostavka je da je razmjer 80%-20% u korist muškaraca. Pored toga, sagovornik kaže da oni imaju gotovo jednaku izbornu podršku u bošnjačkoj etničkoj grupi bez obzira na rod. Što se tiče strukture stranke, on priznaje da je zbog jakog uticaja običaja populacije koju ova stranka predstavlja vrlo malo žena aktivno. Najjača pozicija koju zauzima žena

⁸¹ Član 28 Statuta stranke.

⁸² Razgovarano je sa Amerom Halilovićem, članom predsjedništva Bošnjačke stranke i parlamentarцем

je pozicija sekretarke njihovog najjačeg opštinskog odbora⁸³, u kojem takođe ima više žena u odnosu na druge opštinske odbore.⁸⁴

Sagovornik tvrdi da su lideri stranke svjesni ovoga i da će pokušati da promijene situaciju u predstojećem periodu kako bi smanjili razliku na makar 65% prema 35% u korist muškaraca, mada je naglasio specifičnosti stranke koje su zasnovane na mentalitetu populacije koju predstavljaju. Interesantno je napomenuti da je, tokom intervjua, više puta pominjao žene koristeći izraze "pripadnice ljepšeg pola" ili "dame".

Stranka ima Forum žena i on delegira dva člana za glavni odbor. Ovo je ustanovljeno po inicijativi lidera stanke sa ciljem da se zadobije podrška većeg broja žena, ali izgleda da Forum nije stvarno aktivan.

Zastupljenost Bošnjačke stranke u Skupštini je ograničena na 2 mandata i nijedan od njih ne pripada ženi. Štoviše, u opštinama gdje imaju odbornike takođe nema žena odbornika⁸⁵. S obzirom na to da su mala stranka jedva da imaju ponekog predstavnika u upravnim odborima javnih preduzeća, a i ove rijetke položaje zauzimaju muškarci.

Stranka nema poseban program o ravnopravnosti polova, ali je najavila da je u procesu izrade i Forum žena će napraviti svoj plan rada i program. Posljedično, ne postoje prioriteta ili preduzete aktivnosti u ovom polju.

Ne postoji kvota u vezi polne zastupljenosti u stranci, ali plan je da se sistem kvota brzo uvede i da on bude maker 1:3, što bi značilo da imaju bar trećinu žena predstavnika. Sagovornik je iskazao sopstveno mišljenje o kvotama koje je bilo negativno i naglašeno je da kvantitet ne treba da bude glavni kriterijum, ali da je svjestan da postoji potreba da žene budu zastupljene u svim strukturama. Međutim, čini se da su neke od ovih izjava kontradiktorne s obzirom da je kasnije naglasio da on lično smatra "da je porodica stub države, a žena stub porodice" i pitao "ko će usmjeravati djecu ako žene nijesu sa porodicom". On je zaključio da je "cilj stranke da se uključi više žena".

Bošnjačka stranka ima jednog poslanika u Ustavnom odboru i jednog u Odboru za ravnopravnost polova. U ustavotvornom procesu, oni su kao nacionalno-orijentisana stranka, fokusirali na nacionalna pitanja, kao što su ustavni i pravni položaj Bošnjaka (čak i da je država organizovana kao građanska oni bi se zalagali za ovaj koncept), garancije prava nacionalnim manjinama, pitanje jezika, simbola, organizacije vlasti i lokalne samouprave s obzirom da smatraju da ova pitanja korespondiraju većini prioriteta i potreba partije. Nijesu predložili nikakve odredbe koje se bave rodnim pitanjem već je to učinila "dama" iz PzP-a i Bošnjačka stranka je podržavala sve ove odredbe, a da nije ulazila u detaljnu diskusiju jer nije smatrala da je to pitanje iz njihovog stručnog polja. Sagovornik ne pravi razliku između pola i roda i ne smatra da je ta razlika važna.

Čini se da nije upoznat sa sadržajem CEDAW-a i takođe je pitao "da li ima nasilja nad ženama u Crnoj Gori". Izjavio je da će se ovim pitanjima baviti Forum žena i da će on podržati njihove inicijative.

Bespogovorno je da će proći puno vremena prije nego što ova stranka ozbiljno uključi pitanje rodne ravnopravnosti i u svoja osnovna dokumenta i praksu.

⁸³ Opština Rožaje.

⁸⁴ Nije mogao dati iscrpnije informacije.

⁸⁵ Stranka ima odbornike u 6 od 21 opštine, i to u opštinama: Rožaje, Plav, Bijelo Polje, Bar i Tuzi.

Zaključci

Čini se da će novi crnogorski Ustav biti jedan oblik nagodbe parlamentarnih političkih partija u kojoj stručnjaci različitih profila nijesu bili u mogućnosti da daju svoj puni doprinos zbog složenih političkih odnosa. Javna rasprava se na kraju pokazala kao fingirana iako je proizvela vrijedne sugestije. No, rano je još donijeti konačan sud i postoji prostor da ovaj Ustav donese naprednija rješenja u mnogim oblastima, uključujući i rodnu ravnopravnost.

Očigledno je da, bez obzira na linije podjela koje postoje među političkim partijama a koje su bile predmet ove analize i bez obzira na to koliko su različite njihove politike u mnogim aspektima, zajednička tačka im je da pitanje rodne ravnopravnosti nije prioritet ni za jednu od njih.

Međutim, postoji neka gradacija u vezi uključivanja rodnog pitanja u glavne programe i praksu partija. Većina novih ili nedavno usvojenih platformi stranaka i propratna dokumenta sadrže dio koji se odnosi na rod. U praksi, rijetki su primjeri da se stvarno poštuje proklamovana rodno senzitivna politika.

U okviru analize, čini se da je Bošnjačka stranka najmanje napredovala kako u prihvatanju, tako i u primjeni principa rodne ravnopravnosti. Nakon upoređivanja programa i drugih dokumenata sa praksom najbolji balans je, za sad, postigao Pokret za promjene.

Posljedično, ovo je uticalo na njihov rad na novom Ustavu: najaktivnija članica Odbora za ustavna pitanja u vezi uključivanja odredbi o rodnom pitanju je bila poslanica iz Pokreta za promjene. Većina ostalih članova nije pokazivala bilo kakvo interesovanje za ovo pitanje, ili je podržavala predložene odredbe retorički, a bila više posvećena drugim djelovima Ustava.

BIBLIOGRAFIJA

- Arhiva dnevnih listova "Vijesti" (www.vijesti.cg.yu) i "Dan" (www.dan.cg.yu)
- Bošnjačka stranka, „Program”, Rožaje, 2007.
- Bošnjačka stranka, „Statut”, Rožaje, 2007.
- Bošnjačka stranka, „Rezolucija o kulturi”, Rožaje, 2007.
- Bošnjačka stranka, „Rezolucija o obrazovanju”, Rožaje, 2007.
- Bošnjačka stranka, „Rezolucija o rješavanju ustavno-pravnog položaja bošnjačkog naroda u Crnoj Gori”, Rožaje, 2007.
- CEDAW, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
- CEDEM, "Istraživanje javnog mnjenja, jun 2007", <http://www.cedem.cg.yu/opolls/detail.php?id=53>
- Demokratska partija socijalista, „Program”, <http://www.dpscg.org/5kongres/ProgramDPS.pdf>
- Demokratska partija socijalista, „Statut”,
http://www.dpscg.org/images/stories/dokumenta/statut_dps_crne_gore.pdf
- Demokratska partija socijalista, „Izborni program koalicije Za evropsku Crnu Goru 2006”,
<http://www.dps.cg.yu/web/izbori2006/pdf/Program-parlamentarni.pdf>
- Demokratska partija socijalista, „Program akcije ustanovljen na IV Kongresu DPS-a 2001”,
<http://www.dpscg.org/images/stories/dokumenta/program.pdf>
- Drobnjak, Nada, ur. „EU – rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima“, Podgorica, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, 2005
- Drobnjak, Nada, ur. „Ustav i rodna ravnopravnost”, Podgorica, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, 2007.
- European Convention on Human Rights and Freedoms,
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CL=ENG>
- Ekspertski tekst Ustava Crne Gore, Podgorica, septembar 2007.
- Evropska komisija „Izveštaj o napretku Crne Gore za 2006”, Podgorica: Centar za građansko obrazovanje, Centar za razvoj nevladinih organizacija i Evropski pokret u Crnoj Gori, 2007
- Evropski savjet, „Crna Gora: Evropsko partnerstvo za 2006”, Podgorica: Centar za građansko obrazovanje, Centar za razvoj nevladinih organizacija i Evropski pokret u Crnoj Gori, 2007
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), "Interim Opinion on the Draft Constitution of Montenegro, Opinion No 392/2006",
[http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)017-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)017-e.asp)
- Freedom House, "Freedom in the World 2007",
<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2007>
- Monstat, Rezultati popisa iz 2003, <http://www.monstat.cg.yu/Popis.htm>
- Krivični zakonik, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 71/03, 07/04, 47/06
- Nacrt ustava, Podgorica, mart 2007.
- Pokret za promjene, „Program”, http://www.promjene.org/dokumenti/program_pzp.pdf
- Pokret za promjene, „Statut”, http://www.promjene.org/dokumenti/statut_pzp.pdf
- Pokret za promjene, „Abeceda promjena”, <http://www.promjene.org/dokumenti/abc.pdf>
- Socijaldemokratska partija Crne Gore, „Dokumenti”, Podgorica, 2001.
- Socijaldemokratska partija Crne Gore, „Program”, http://www.sdp.cg.yu/files/program_sdp.pdf
- Socijaldemokratska partija Crne Gore, „Statut”, <http://www.sdp.cg.yu/files/statut.pdf>
- Socijalistička narodna partija Crne Gore, „Program”, Podgorica, 1998.
- Socijalistička narodna partija Crne Gore, „Statut”, <http://www.snp.cg.yu/strana.asp?kat=1&id=112>
- The Economist, "The World in 2007: The Economist Intelligence Unit's index of democracy".
http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf
- Ustavotvorna Skupština Republike Crne Gore, www.skupstina.cg.yu
- Ustav Republike Crne Gore, "Službeni list Republike Crne Gore", br. 48/92
- Šarčević, Edin, ur. Ustavno zaokruživanje države: u susret novom Ustavu Crne Gore, Podgorica: Fondacija Heinrich Boll, Regionalni ured za jugoistočnu Evropu, 2007.
- Zakon o izboru poslanika i odbornika, „Službeni list Republike Crne Gore“, br.4/98, 17/98, 14/00, 18/00, 9/01, 42/02, 46/02, 45/04, 48/06, 56/06
- Zakon o manjinskim pravima i slobodama, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 31/06, 51/06
- Zakon o radu, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 43/03
- Zakon o rodnoj ravnopravnosti, „Službeni list Republike Crne Gore“, br. 46/07